

Sanna Suikki

PIENTEN PUHETTA

Kuvakommunikaatiota pienille

Opinnäytetyö

Sosiaalialan koulutusohjelma sosionomi AMK

Huhtikuu 2016

KYAMK
University of Applied Sciences

Tekijä/Tekijät	Tutkinto	Aika
Sanna Suikki	Sosionomi AMK	Toukokuu 2016
Opinnäytetyön nimi		
Pienten puhetta – Kuvakommunikaatiota pienille		32 sivua 32 liitesivua
Toimeksiantaja		
Lappeenrannan kaupunki, Varhaiskasvatus		
Ohjaaja		
Lehtori Tuija Suikkanen-Malin, Varhaiskasvatusjohtaja Päivi Virkki		
Tiivistelmä		
<p>Tämän toiminnallisen opinnäytetyön tarkoituksena oli valmistaa kommunikaatiovihko. Opinnäytetyö on tehty Lappeenrannan kaupungin varhaiskasvatukselle. Sen tavoitteena on helpottaa ja lisätä kuvakommunikaation käyttöä varhaiskasvatuksessa.</p> <p>Opinnäytetyössä on kaksi osuutta. Ensin on teoriaosuus, jossa käydään läpi puheenkehitykseen liittyviä asioita, varhaista vuorovaikutusta, puheenkehityksen ongelmia ja kuvakommunikaatiota sekä muutamia kuntoutusmenetelmiä. Toinen osuus on kommunikaatiovihko, jossa on valmiita kuvasarjoja. Kuvasarjat ovat rakennettu varhaiskasvatusta ajatellen, ne sopivat myös perheiden käyttöön kotona. Kuvasarjat on tehty yleiseen käyttöön, mutta niitä on mahdollista yksilöllistää ryhmän, lapsen tai perheen tarpeiden mukaan.</p> <p>Työn tuloksena on Pienten puhetta -kommunikaatiovihko. Vihkossa on ensin kerrottu kuvien käytöstä ja niiden hyödyistä. Se sisältää myös liitteenä olevat valmiit kuvasarjat päiväjärjestykseen, avainnauhaan mukana kulkemaan, WC-käyntiohjeistus ja käsienpesuohjeistus, kalenterikuvia, pukeutumiskuvat, Kolme varista ja Jänis istui maassa laulut, Kapteeni käskee leikin ja muistipelin.</p> <p>Prosessissa syntyi 37 sivuinen kommunikaatiovihko, jota voidaan käyttää erityislasten sekä maahanmuuttajalasten kanssa, koska kuvat liittyvät tiiviisti päiväkotien arkeen. Työ on tarkoitettu varhaiskasvatukseen, mutta pienillä muutoksilla sitä voi käyttää myös kotona.</p>		
Asiasanat		
AAC-menetelmä, kuvakommunikaatio, puheenkehitys, varhainen vuorovaikutus		

Author (authors)	Degree	Time
Sanna Suikki	Bachelor of Social Services	May 2016
Thesis Title		
Talk of the Little – AAC for the Little		32 pages 32 pages of appendices
Commissioned by		
the City of Lappeenranta		
Supervisor		
Tuija Suikkanen-Malin, Senior Lecturer; Päivi Virkki, Head of Early Childhood Education		
Abstract		
<p>This is a functional thesis. The final result is a communication notebook. The thesis is made for the city of Lappeenranta. The main purpose is to make picture communication easier and add AAC-methods in early childhood education.</p> <p>Of thesis theory part elaborates on speech development, early interaction, problems in speech development and picture communication. Picture chains is made for early childhood education, but it can be used at home also. Picture chains is made for common use. It is easy to fix those individually to a child, a group or a family's use.</p> <p>The final result is Talk of the Little -communication notebook. The notebook includes a theory part, where it is told how to use AAC and its benefits. In the appendices there are finished picture chains for day of structure, for a lanyard to keep them near, an instruction for bathroom and hand washing, pictures for a calendar, an instruction for dressing up, Three Crow- song, Rabbit sitting in ground- song, Captain says- play and Memory game.</p> <p>In this process the result is a 37-page – communication notebook that can be used with children with special needs and with immigrant children. All pictures relate to daycare Centre life. With small changes the pictures can be used at home also.</p>		
Keywords		
AAC-methods, picture communication, speech development, early interplay		

SISÄLLYS

1	JOHDANTO.....	5
2	PUHEENKEHITYS JA KOMMUNIKAATIO.....	7
2.1	Lait, jotka tukevat lapsen oikeutta tulla kuulluksi	9
2.2	Kommunikoinnin eri muotoja.....	11
3	KUVAKOMMUNIKAATIO	12
3.1	PECS.....	14
3.2	AACi-kommunikointikansiot	15
3.3	Päivästrukturi	16
3.4	Kuntoutusmalleja kommunikoinnin tukena.....	17
4	OPINNÄYTETYÖN TOTEUTUS.....	20
4.1	Tavoite.....	20
4.2	Kuvakommunikaatiosarjojen toteutusmenetelmä.....	21
4.3	Opinnäytteen eettiset kysymykset	24
5	KUVASARJAT JA NIIDEN KÄYTTÖ.....	25
5.1	Päiväjärjestys.....	25
5.2	Kuvitetut laulut ja leikit	28
5.3	Arviointi.....	30
6	POHDINTA.....	32
	LÄHTEET.....	34

LIITTEET

- Liite 1. Päiväohjelma kuvia
- Liite 2. Avainnauhaan, mukana kulkevat kuvat
- Liite 3. WC- ja käsienpesuohjeistus
- Liite 4. Kalenterikuvat
- Liite 5. Pukeutumiskuvat
- Liite 6. Kolme varista – laulu
- Liite 7. Kapteeni käskee – leikki
- Liite 8. Jänis istui maassa – laulu
- Liite 9. Muistipeli

1 JOHDANTO

Jokainen lapsi ansaitsee tulla kuulluksi ja ymmärretyksi. Suurimmalla osalla puheenkehitys etenee aivan huomaamatta, mutta toisinaan vanhempien ja varhaiskasvatuksen työntekijöiden on kiinnitettävä siihen enemmän huomiota. (Martikainen 2007.) Perheelle, jossa lapsella on kommunikointihäiriö, pitää saada varhain ohjausta ja tukea kommunikointiin. Varhaista vuorovaikutusta pyritään tukemaan mahdollisimman hyvin ja perhe saa neuvoja miten tukea tätä kehitysvaihetta. Tavoitteena on saada lapselle korvaava kommunikointikeino, ja nämä edellä mainitut asiat tukevat sen käyttöä. (Heister Trygg 2010, 25.)

Kielellisen viestinnän yleisimmät keinot ovat kirjoitus ja puhe. Puheen rinnalla käytetään muitakin keinoja, erityisesti ilmeitä, eleitä, toimintaa, ääntelyä, itkuja eri äänensävyjä, korostusta puheessa, sävelkulkua ja taukoja puheessa. Jos puhe ei kehity tai on puutteellista tai vaikeasti ymmärrettävää, käytetään apuna AAC-menetelmiä eli puhetta tukevia tai korvaavia menetelmiä. Yleisimmin käytetään viittomia tai kuvakommunikaatiota. (Launonen 2007, 7.)

Opinnäytetyössä on tuotettu tulostettavat kuvasarjat, joiden tarkoitus on helpottaa lapsen ja aikuisen välistä vuorovaikutusta. Kuvasarjojen avulla lapsi pystyy ottamaan osaa toimintaan ja ymmärtämään ajan kulua paremmin päiväohjelman avulla. Työn teoriaosuudessa on kerrottu hiukan muista vaihtoehtoisista kommunikaatiomenetelmistä sekä puheen kehityksestä ja siihen liittyvistä ongelmista.

Opinnäytetyön lopputuloksena on kommunikaativihko varhaiskasvatuksen henkilökunnalle sekä tarvittaessa vanhemmille. Kommunikaativihkossa on valmiina tulostettavissa arkeissa arjen kuvia, jotka liittyvät lapsen normaaliin arjen toimintoihin. Tämän työn tehtävänä on helpottaa ja lisätä kuvien käyttöä lasten parissa työskenteleville. Kuvitetut päiväjärjestykset ja ohjeet helpottavat kaikkien lasten ohjeiden ymmärtämistä. Puheenviivästyminen lasten lisäksi se auttaa myös S2-lasten valintojen tekemistä ja ohjeiden ymmärtämistä.

Ajatus tulostettavista kuvista on jalostettu yhdessä Lappeenrannan varhaiskasvatuksen puheterapeutin kanssa. Kuvien käyttö ja niiden tekeminen vaatii

aikaa ja suunnitelmallisuutta, ja valmiilla kuvasarjoilla kuvien käyttö olisi helpompaa. Kommunikaatiovihkon pystyisi lähettämään perheen sähköpostiin liitteenä, jotta myös heillä olisivat samanlaiset kuvat käytössä. Kuvat olisivat helposti käytettävissä vaikka avainnauhassa, josta on helppo näyttää meneillään olevan toiminnan kuvaa lapselle. Työn tarkoitus on helpottaa ja auttaa varhaiskasvatuksen henkilökuntaa kuvien käytössä.

Kuvien avulla kaikki pystyvät osallistumaan leikkeihin ja peleihin ilman painostusta puhumiseen. Muistipelien ja kuvien avulla saadaan helposti sanoitettua sanoja lapsille. Näin myös puhumaton lapsi pystyy tekemään omia valintoja peleissä ja leikeissä sekä muissa toiminnoissa. Kuvien käyttö varhaiskasvatuksessa vuorovaikutuksen tukikeinona hyödyttää kaikkia lukutaidottomia lapsia. Kuvat ovat lapselle selkeä viesti, jonka ymmärtää helposti.

Lapsen kielelliset taidot vaikuttavat hänen kykyyn osallistua sosiaaliseen toimintaan. Lapsi tarvitsee jokaisessa kehitysvaiheessa viestintämenetelmän, jolla hän pystyy saamaan aikaan vuorovaikutuksen lähiympäristön kanssa. Kun lapsella on toimiva vuorovaikutus, antaa se paremmat oppimis- ja kehittymismahdollisuudet. (Launonen 2007, 161.)

Teoriaosuudessa aihetta on rajattu niin, että tärkeimmässä roolissa on kuvakommunikaatio ja vuorovaikutuksen kehitys. Aluksi on avattu puheen tuottamiseen ja eri ongelmiin liittyviä asioita: miten vuorovaikutus ja puhe kehittyvät? Yksi luku keskittyy varhaiseen vuorovaikutukseen ja sen tärkeyteen. Eri lait, jotka tukevat lapsen oikeutta tulla kuulluksi, ovat omana lukunaan. Työhön on etsitty paljon mahdollisimman uutta tietoa kuvakommunikaatiosta ja kysytty muutamia asiatarkeyksiä Papunetin verkkotoimittajalta Raisa Rintamäeltä. Tietoa on etsitty myös puheen kehityksestä ja siihen liittyvistä ongelmista. Papunetin sivuilla on paljon kuvitettuja ohjeita ja lauluja sekä leikkejä helposti tulostettavina versioina. Mallia on otettu sieltä kuvien valintojen aikana.

Olen työskennellyt yli 10 vuotta autistien ja haastavasti käyttäytyvien lasten ja nuorten kanssa. Työskennellessäni heidän kanssaan opin kuvittamaan päiviä, tekemisiä ja tapahtumia. Toisille päiväohjelmat olivat todella tarkkoja, ja uusia juttuja kävimme läpi useasti sosiaalisten tarinoiden kautta ennen itse tapahtumaa. Toisille riitti hiukan löyhempi järjestys ja muutoksen sietokyky oli parempi. Sain työssäni käyttää useita erilaisia menetelmiä, kuten viittomia, PECSiä, nopeaa piirtämistä, PRT:tä, kommunikaattoria, pientä kannettavaa

tietokonetta, esinekommunikaatiota ja kuvakommunikaatiota. Olen käynyt paljon erilaisia koulutuksia AAC-menetelmistä ja saanut työskennellä kokeneiden ammattilaisten kanssa. Tällä kokemuksella olen tehnyt tätä työtä ja toivon, että siitä olisi käyttäjälle hyötyä. Olen valmis tarvittaessa antamaan tukea ja koulutusta kuvien käyttöön.

2 PUHEENKEHITYS JA KOMMUNIKAATIO

Jo syntyessään vauvalla on kielellisiä valmiuksia, vauva pystyy erottamaan kielen ominaispiirteitä toisistaan. Keskeistä varhaislapsuudessa on matkimiseen ja toistamiseen liittyvä oppimisen tapa, kommunikaatio perustuu vuorovaikutukseen. Normaalialueen kielen kehitystä voidaan kuvata eri vaiheiden kautta. Vastasyntyneelle kielen kokonaiskehitykselle tärkeintä on perusturvallisuus. Eleet ja osoittelu toimivat perustana esikielelliselle kehitykselle, vauva jokolettaa, pitää ääntä ja tekee aistihavaintoja. (Kerola, Kujanpää & Timonen 2009, 59–60.) Vauvalla on tarve vuorovaikutukseen. Vauvan ensimmäinen ihmissuhde opettaa, minkälainen hän on ja miten häntä kohdellaan. Tuolloin vauvalle syntyy yhdessä olemisen malli, se on pohjana lapsen myöhemmille vuorovaikutustilanteille. Tämän vuoksi lapsi tarvitsee pysyvää ja positiivista suhdetta aikuisiin. (Mannerheimin lastensuojeluliitto 2015.)

Varhaiset kokemukset vuorovaikutuksessa muodostavat pohjan lapsen tulevalle puheenkehitykselle. On osoitettu, että suomalaisten lasten kielen kehityskulku jatkuu aina varhaislapsuudesta kouluikään. Tämä kehitys kulkee suomen kielessä sanaston oppimisesta sanataivutusten hallinnan ja kasvavan kielellisen tietoisuuden kautta lukutaidon omaamiseen. (Silvén 2010, 61.) On olennaista, että lasta kehittävä vuorovaikutus tapahtuu niin, että sekä lapsi ja aikuinen jakavat saman kiinnostuksen kohteen. Aikuisen täytyy tunnistaa lapsen kehityksen taso. Silloin aikuinen pystyy parhaiten tukemaan lapsen sen hetkistä kehitystä. Aikuisen mallista lapsi saa mallia omaan kielen kehitykseen, ajatteluun ja mielikuvitukseen, mikä on hyödyksi lapselle erityisesti leikitilanteissa. (Hakamo 2011, 12.)

Noin vuoden vanhana lapsi ymmärtää sanoja, jotka liittyvät jokapäiväiseen elämäänsä. Lapsi matkii ja ilmaisee omaa tahtoaan. Puhuttu kieli etenee niin, että ensin on yhden sanan vaihe ja sitten kahden sekä useamman sanan

vaihe. Pikkuhiljaa sanat yhdistyvät lyhyiksi lauseiksi, jota seuraa täydellisten lauseiden vaihe. (Kerola ym. 2009, 59–60.) Jäljittelykyky ei kuitenkaan aina johda kommunikaation, mutta se auttaa lasta ymmärtämään miten on mahdollista ohjata toisia omalla toiminnalla (Heister Trygg 2010, 19).

Lapsuusajan vuorovaikutuskokemukset vaikuttavat aivojen kehitykseen. Kuitenkaan niiden ei tarvitse leimata loppuikää, sillä kasvu on mahdollista läpi ihmisen elämän. (Mannerheimin lastensuojeluliitto 2015.)

Aikuisen tulkittessa lapsen toimintaa ja vastatessa lapsen pyyntöihin tulee lapsi pikkuhiljaa tietoiseksi omasta vaikutusmahdollisuudestaan. Noin vuoden ikäisenä lapsi osaa jakaa huomion tietoisesti toisen kanssa. Lapsi tarkastaa katseellaan, onko toisen ihmisen huomio samassa asiassa kuin hänenkin. Lapsen alkaessa osoitella esineitä toiselle ihmiselle voidaan sanoa, että varhainen vuorovaikutus on muuttumassa tietoiseksi kommunikoinniksi. (Launonen, 2015.) Jo pienen vauvan kanssa pystyy ”keskustelemaan,” vaikka syöttämistilanteissa. Kun vauva on saanut hiukan syötyä, saattaa vauva hetkeksi lopettaa syömisen ja katsoa vanhempaansa. Jos vanhempi vastaa tähän katseen, voi vauva alkaa seuraamaan vanhemman ilmeitä ja eleitä. Nämä pienet kahdenkeskiset hetket muodostavat kaikkein varhaisimmat vuorovaikutustuokiot. Näin vauvan taito ja halu itsensä ilmaisuun lisääntyy: hän saa toisen ihmisen huomion ja hänelle myös vastataan. (Silvén 2010, 54–55.)

Varhaisen kommunikoinnin tärkein osio on jaettu huomion kohde. Yhteisissä leikeissä ja askareissa aikuinen voi nimetä ihmisiä, asioita ja esineitä. Useiden toistojen kautta lapsi saa luontaisesti mallia tilanteisiin liittyvän puheen käytöstä. Aikuinen voi samalla houkutella lasta käyttämään ilmaisukeinoja vaikka äännelemällä kuin eläin tai kulkuneuvo, ja vähitellen myös puhuttuja sanoja. (Launonen 2015.)

Jos maahanmuuttajaperheen lapsi ei ole saanut varhaisen vuorovaikutuksen kautta riittävää pohjaa kielen kehitykselleen, voi se vaikeuttaa lapsen suomen kielen oppimista päivähoitossa. Varhaisen vuorovaikutuksen ja lapsen äidinkielen kehittymisen onnistuttua on lapsella hyvät mahdollisuudet kehittyä kaksikieliseksi. Kehityksen onnistumisen varmistamiseksi positiivinen ilmapiiri uudessa kieliympäristössä on tärkeä. Lapsen täytyy saada kokea tulleen hyväksytyksi myös puutteellisilla kielitaidoilla. (Launonen 2007, 47–48.)

Puheen kehitys on yksilöllistä. Toisilla se saattaa viipyä ja toisilla on laaja puhetaito jo ensimmäisenä syntymäpäivänä. Viipyminen saattaa olla merkki puheenilmaisun- tai puheen ymmärtämisen kehityksen viivästyessä tai laajempi kehityshäiriö. Tärkeintä on, että lapselle saadaan keino, jolla hän pystyy ilmaisemaan itseään. Aikuisten ymmärtäessä lasta ja vastatessa niihin lisääntyy lapsen motivaatio ilmaista itseään. Aikuinen puhuu lapselle tavalliseen tapaan ja käyttää samalla lapsen kommunikointitapaa. (Martikainen 2007.)

Kielelliset vaikeudet pystytään rajaamaan kehityksellisiin ja erityisiin kielellisiin vaikeuksiin, jolloin ei-kielellisten taitojen odotetaan olevan kielellisiä taitoja paremmat. Arkikielessä puhutaan useimmiten kielihäiriöisistä lapsista. Kielelliset vaikeudet saattavat olla osa muita laaja-alaisia ja monimuotoisempia vaikeuksia. Kielen kehityksen vaikeuksiin saattaa liittyä muita ongelmia, joista yleisimmät ovat motoriikan, aktiivisuuden tai tarkkaavaisuuden häiriöt. Kielen ymmärtämisen ongelmat saattavat näkyä myös käytöshäiriönä. Kielelliset vaikeudet vaikuttavat usealla eri tavalla lapsen toimintakykyyn, osallistumiseen, vuorovaikutukseen sekä oppimiseen. Tukitoimet pitäisi saada mahdollisimman varhain, heti kun epäily herää. (Kielelliset vaikeudet.)

Puheen kehityksen viivästyessä suositellaan usein perheelle puhetta tukevaa tai korvaavaa kommunikointikeinoja. Näillä keinoilla tuetaan lasta ymmärtämään puhetta sekä tukemaan lapsen puheen kehitystä. Se toimii lapsen kommunikointikeinona, kun lapsen ja perheen välillä ei ole vielä vuorovaikutussuhdetta. Puhetta tukevan tai korvaavan menetelmän valinnassa tulee ottaa huomioon lapsen yksilölliset vahvuudet. Vuorovaikutuksen näkökulmasta puhetta tukevat ja korvaavat menetelmät käynnistää taas yhden positiivisen kierteen. Lapsi oppii pyytämään, kysymään, kertomaan asioita ja lähi-ihmiset pystyvät vastaamaan lapselle nopeasti ja tarkasti. Vuorovaikutus laajenee ja monipuolistuu, lapsen maailmantieto lisääntyy ja hän kykenee ilmaisemaan itseään monipuolisemmin. (Launonen 2007, 157–161.)

2.1 Lait, jotka tukevat lapsen oikeutta tulla kuulluksi

Suomen perustuslaki (11.6.1999/731) säättää kaikkien perusoikeuksia. Yhdenvertaisuutta ja syrjintäkieltoa koskevan 6 § mukaan, ketään ei saa asettaa eri asemaan iän, sukupuolen, vammaisuuden tai muun henkilöön liittyvän syyn takia. Tämä laki asettaa myös oikeuden sananvapauteen. Jokaisella on oikeus ilmaista ja ottaa vastaan tietoja ja mielipiteitä ilman, että kukaan estää.

Myös puhe- ja kirjoitustaidottomilla on sama oikeus. Perustuslain 17 § avulla turvataan vamman vuoksi tulkitsemis- ja käännösapu.

Laki vammaisuuden perusteella järjestettävistä palveluista ja tukitoimista (3.4.1987/380) tukee vammaisen mahdollisuutta elää ja toimia yhdenvertaisena yhteiskunnan jäsenenä ja poistaa vammaisuuden aiheuttamia esteitä. Tällä lailla tuetaan yksilöllisten ratkaisujen löytymistä ja yhdenvertaisuutta. Lain mukaisia tukitoimia järjestetään, jos vammaiselle henkilölle ei ole riittäviä tai sopivia palveluita jonkin muun lain nojalla.

Laki kehitysvammaisten erityishuollosta (23.6.1977/519) säättää erityishuollosta ihmiselle, jonka kehitys tai henkinen toiminta on estynyt tai häiriintynyt synnynnäisen tai kehitysiässä saadun sairauden, vamman tai vian vuoksi ja joka ei saa tarvitsemiaan palveluja jonkin muun lain nojalla. Lain tarkoituksena on edistää ihmisen suoriutumista päivittäisistä toiminnoista, hänen toimeentuloa ja sopeutumista yhteiskuntaan sekä turvata hoito ja huolenpito.

Lait kuntoutuksen ja apuvälinepalveluiden järjestämisestä takaavat, että puhevammaisen ihminen saa tarvittavat apuvälineet ja kuntoutuksen omaan kommunikaatioonsa.

Laki vammaisten henkilöiden tulkkauspalvelusta (19.2.2010/133) auttaa vammaisen henkilön toimintaa yhteiskunnassa yhdenvertaisena jäsenenä. Laki säättää vammaisen henkilön oikeudesta Kelan järjestämään tulkkauspalveluun. Tulkkauspalvelu kuuluu henkilölle, jolla on kuulonäkövamma, kuulovamma tai puhevamma ja joka vammansa vuoksi tarvitsee tulkkausta työssä käymiseen, opiskeluun, asiointiin, yhteiskunnalliseen osallistumiseen, harrastamiseen tai virkistykseen. Lisäedellytyksenä on, että henkilö pystyy ilmaisemaan omaa tahtoaan tulkkauksen avulla ja hänellä on käytössä toimiva kommunikaatiokeino.

Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista (22.9.2000/812) asettaa sosiaalihuollon henkilöstölle velvollisuuden selvittää asiakkaalle hänen oikeutensa ja velvollisuutensa sekä erilaiset vaihtoehdot ja niiden vaikutuksen hänen asiaansa. Selvitys annetaan niin, että asiakas pystyy ymmärtämään sen. Jos henkilöstö ei hallitse asiakkaan käyttämää kieltä tai kommunikaatiokeinoa, on huolehdittava tulkitsemisesta ja tulkin hankkimisesta.

2.2 Kommunikoinnin eri muotoja

Korvaavia kommunikaatiokeinoja käyttävillä lapsilla saattaa olla ongelmia vuorovaikutukseen ja viestintään liittyvissä valmiuksissa. Valmiuksia tarvitaan heti kehityksen alussa, mutta myös myöhemmin. Autististen lasten kyky on heikentynyt jäljittelyssä, huomion kohteen jakamisessa sekä kommunikoinnin suunnauttamisessa tietyille henkilöille. Se näkyy selvästi heidän kommunikoinnissaan. Myös liikuntavammaisilla lapsilla voi ilmetä samantyyllisiä ongelmia. Häiriöt kehityksessä ja kielen kehityksessä vaikuttavat lapsen kykyyn ymmärtää sanallista ja sanatonta vuorovaikutusta. Koskaan ei ole liian aikaista aloittaa korvaavien kommunikaatiomuotojen käyttöä. Toisaalta, lapsella saattaa olla juuri kehittymässä kommunikaatio- tai vuorovaikutustapoja, mutta lapsen voi olla vaikea ilmaista sitä. Lähi-ihmisten täytyy olla herkillä kaikenlaisille kontaktialoitteille ja vastata niihin, jotta ne lähtevät kehittymään. (Heister Trygg 2010,14–15.)

Kyky tehdä valintoja, on toinen tärkeä taito kommunikaatiota varten. Valitseminen tarkoittaa sitä, että lapsi ymmärtää oman valinnan tärkeyden ja muut ottavat sen huomioon. Kielen kehityksen tapahtuessa poikkeavalla tavalla, kyky valita ei ole itsestäänselvyys. Usein valintoja tehdään pienten lasten ja liikuntarajoitteisten sekä kielen kehityksen viivästyessä lasten puolesta, aikuiset olettavat lapsen halut eivätkä tarjoa lainkaan vaihtoehtoja. Kaikille pitää antaa mahdollisuus tehdä itse valintoja, jotta lapsen omilla valinnoilla on merkitystä. (Heister Trygg 2010, 22–23.)

Tukiviittomat ovat viittomakieltä, ja niitä käytetään yhdessä puheen kanssa sekä täydentämään puhetta. Tukiviittomat käyvät varhaiseksi kommunikaatiomuodoksi eriasteisissa puheen- ja kielenkehityksen häiriöissä. Jos varhaislapsuudessa on merkkejä mahdollisesta puheenkehityksen viivästyästä, niin kannattaa aloittaa tukiviittomien käyttö mahdollisimman varhain. Viittomien käyttö vahvistaa puhetta. Tukiviittomat opitaan mallioppimisen kautta kuten muutkin kommunikaatiokeinot. (Tukiviittomat kommunikoinnissa.) Tukiviittomissa viitotaan vain viestin keskeinen eli avainsana. Ne viitotaan puhutun kielen kanssa samassa järjestyksessä. Tukiviittominen on kokonaisvaltaista, siihen kuuluvat puhe, viittomat, osoittaminen, ilmeikäs olemuskieli ja äänensävyjen vaihtelu. Niitä voidaan käyttää yhdessä muiden kommunikointimenetelmien kanssa. (Kaure & Rauhala-Vahervaara 16.)

Varhainen **esinekommunikaation** tyyli on lapselle annettava toimintaa merkitsevä esine: esimerkiksi lusikka voi merkitä syömistä, jokin vaatekappale uloslähtöä tai vaippa wc-käyntiä. Lapselle annetaan vaippa ja hänet viedään vessaan, jossa vaippa vaihdetaan. Esinekommunikointi on hyvin konkreettista, esineet liittyvät tilanteeseen, jossa niitä käytetään. Kommunikoinniksi esineet muodostuvat niin, että esineen avulla lapsi saa tiedon siitä, mitä tapahtuu seuraavaksi. (Kerola ym. 2009, 69.) Menetelmää käyttävät eniten henkilöt, jotka eivät pysty kommunikoimaan kuvien kanssa ja eivät juuri ymmärrä puhuttua kieltä (Heister Trygg 2010, 65). Päiväjärjestykseksi esineet voidaan laittaa hyllyyn, josta ne ovat haettavissa ennen seuraavan toiminnon alkamista. Lapsi voi myös ehdottaa itse esineellä toivomaansa, jos hänellä on käytössä sitä ilmaiseva esine. Kommunikoinniksi sitä voidaan sanoa vasta siinä vaiheessa, kun lapsi ymmärtää mitä hänen tulee tehdä sekä sen, että hän voi ilmaista esineillä itseään. (Kerola ym. 2009, 69.)

Kuvien yhteydessä kannattaa käyttää myös **kirjoitettua sanaa**. Kuva tukee sanan merkitystä ja aikuisena pystyy ehkä käyttämään pelkää kirjoitettua sanaa, merkitsemään samaa kuin kuva. (Kerola ym. 2009, 69.) Kirjoitettu teksti toimii sellaisella lapsella joka osaa lukea ja kirjoittaa, mutta ei puhumaan. Usein lapsilla on kuitenkin vaikeuksia saada itseään ilmaistuksi kirjoittamalla. Rajatumpi kommunikaatiokeino on valmiiksi kirjoitetut sanalistat, joista lapsi voi osoittaa sanoja. Ne tehdään jokaiselle lapselle yksilöllisesti. (Heister Trygg 2010, 47.)

Nopeassa piirtämisessä ei ole valmiita kuvia, vaan keskustelukumppani piirtää nopeasti kuvia keskustelun edetessä. Lapsi valitsee piirroksista hänen mielestään omaa ajatusta vastaavan kuvan. Tätä jatketaan niin kauan, että asia saadaan selvitettyksi. (Heister Trygg 2010, 52.)

3 KUVAKOMMUNIKAATIO

Puhetta korvaavan kommunikointikeinon pitää täydentää muita keinoja ja tarjota jotain uutta lapselle. Jos lapsi ilmaisee jo jollain muulla tavoin vaikka perustarpeitaan, ei niihin kannata välttämättä ottaa korvaavaa keinoa. Lapselle luotavan sanaston tulee olla sellainen, että sitä pystyy käyttämään eri tilanteissa ja että se antaa tilaa leikille ja luovuudelle. Kuvien pitää olla sellaisia,

jotka merkitsevät jotain kyseiselle lapselle, eli kaikille tehdään yksilölliset kuvasanastot. Verbit jäävät ehkä alussa vähemmälle huomiolle, mutta ne ovat tärkeitä, koska ne saavat ihmiset tekemään eri asioita. Kuvien täytyy mahdollistaa myös lapsen osallistuminen keskusteluihin tai kommentoimaan jotain asiaa. Kuvien määrän täytyy olla suurempi kuin lapsen sen hetkinen tarve on. Näin pystyy laajentamaan kielikylvyn kautta lapsen sanavarastoa. (Heister Trygg 2010, 96–97.)

Kuva auttaa lasta jäsentämään hänen ympäristöään ja aikaansa. Se on myös kommunikoinnin ja ajattelun väline. Kuvaa voi pysähtyä katsomaan, ja jos unohtaa, voi palata takaisin katsomaan, mitä oli tapahtumassa. Kuvien avulla pystyy selkeyttämään lapsen lähiympäristöä, asioiden ja tavaroiden paikkaa sekä järjestystä ja samalla ohjata lasta omatoimisuuteen. Lapsen on helpompi löytää esimerkiksi vaatteet, jos hänen vaatekaapin ovessaan on ”vaatteet”-kuva. Lapsi pystyy opetteluun jälkeen vaikka pukemaan omatoimisesti päälle, kun kuvista on tehty pukeutumisympäristys. Kun kaapin hyllyille on laitettu kuvat, mistä mikäkin vaate löytyy, pystyy lapsi jo varhain valitsemaan itse omat vaatteensa. Kaikki tämä ohjaa lisäämään kommunikaatiota ja sitä, että lapsi aikuistuu pystyy toimimaan mahdollisimman itsenäisesti. (Kerola ym. 2009, 70–71.)

Kuvien avulla pystyy havainnollistamaan lapselle muutoin hankalasti ymmärrettävät asiat. Kuvat ja jäsentely helpottavat lapsen muutokseen sopeutumista, esim. siirtymävaiheet ovat helpompia, kun lapsi näkee päiväohjelmasta mitä on tapahtumassa. Kuvien käytöllä lapsi toimii itsenäisemmin kuvien struktuuria seuraten. Kuvien avulla jäsennetään aikaa, paikkaa, ihmisiä, tilaa ja tekemistä. Kuvallinen jäsentely mahdollistaa lapsen osallistumisen passiivisuuden sijaan. (Ikonen & Suomi 1998, 173.)

Puhumaton lapsi omaksuu itselleen helposti passiivisen kuuntelijan roolin. Tämän vuoksi olisi tärkeää saada kuvakommunikaatiomahdollisuus mahdollisimman varhain käyttöön. Kaikilla on oikeus osallistua keskusteluun erilaisten ihmisten kanssa. (Huuhtanen 2014, 53–54.)

Kuvia käytetään kognitiivisena tukena, tällöin kuvat tukevat ympäristön tapahtumien ymmärtämistä ja tulkitsemistä. Niitä käytetään asioiden jäsentämiseen niin, että lapsi tietää missä järjestyksessä asiat tehdään, esim. päiväohjel-

missa. Lyhytaikaisen muistin heikentyessä niitä voidaan käyttää muistin tukena siitä, mitä päivän aikana pitää tehdä. Kerronnan tukena on usein valokuvia, joista lapsen on helpompi muistaa vaikka retkien tapahtumat. (Heister Trygg 2010, 57.) Kuvakommunikaatiota voi käyttää myös kannettavalla tietokoneella, jossa on kuvaohjelma. Tietokoneen tulee olla vain apuväline, joka tekee kommunikoinnin mahdolliseksi. Laite ei voi korvata ihmisten välistä vuorovaikutusta, niiden tarkoitus on tehdä kommunikointi mahdolliseksi. (Ylätupa, HUUHTANEN, OHTONEN & ROISKO 2014, 85.)

Jotta kuvakommunikaatio voi toimia, tarvitaan hyvä kommunikointiympäristö. Se edellyttää lähi-ihmisiltä hyviä kommunikaatiotaitoja. Kommunikoinnin pitää olla keskeisessä asemassa koko päivän, ei vain kotona tai hoidossa. Lapsen täytyy saada kaikissa tilanteissa. Kommunikointi on oppimisen edellytys, ei osa ohjelmanumeroa. Asiaan kulutetaan positiivisesti paljon aikaa. Vuorovaikutuskumppanilta odotetaan selkeää puhetta ja runsasta kehonkieltä, jotta lapsen on helpompi pysyä tarkkaavaisena. Kumppanin täytyy osata myös odottaa lapsen aloitusta ja olla hiljaa. Vuorovaikutuskumppanin täytyy myös olla positiivinen, hän ei saa hallita keskustelua tai korjata lapsen sanomaa. Tärkeintä on se, että lapsi tuntee olonsa turvalliseksi ja mukavaksi. (Heister Trygg 2010, 128–129.)

3.1 PECS

PECS eli picture exchange communication system on menetelmä, jolla opetetaan suuntaamaan viesti suoraan jollekin henkilölle. Menetelmän avulla näytetään viestin välitys toiselle ihmiselle. Kuva otetaan käteen ja annetaan toiselle ihmiselle, jolloin viesti välittyy. (Heister Trygg 2010, 65.) Tämän menetelmä opettaa lapselle kuinka kommunikaatiota aloitetaan sosiaalisessa tilanteessa. Harjoitushetket ovat arjen tavallisen toiminnan sanoittamista ja kuvittamista. Käsitteet tulevat hyvin konkreettisesti lauseyhteyksiin ja luontevasti vuorovaikutukseen. PECS ei estä muita kuntoutusmenetelmiä, ja sen käyttö on edullista. Vanhemmat ja muut lähi-ihmiset voivat toteuttaa PECSiä itse ohjeet saatuaan. Ihannetilanteessa vanhemmat voisivat paneutua varhaiseen vuorovaikutukseen ja saada ohjeita ammattilaisilta mahdollisimman varhain lapsen kommunikaatiovaikeuksien toteamisen jälkeen. (Nivarpää-Hukki, Tanskanen & Tarpila 2015.)

PECS-menetelmä aloitetaan niin, että lapsi saa kuvan hänelle mieluisasta asiasta. Kun lapsi antaa kuvan aikuiselle, saa hän välittömästi kuvaa esittävän asian. Lapsi saa heti konkreettisen palkinnon toiminnastaan. Tämä tukee toiselle ihmiselle suunnatun kommunikoinnin aloitusta, ja lapsi oppii ymmärtämään, että kuvat todella merkitsevät niiden esittämää asiaa. Vähitellen kuvia lisätään ja niiden sisältö on yksilöllinen. Jokaiselle lapselle pitää tehdä oma kuva kokoelma, jotta se hyödyttää juuri kyseistä lasta parhaiten. (Heister Trygg 2010, 65–66.)

PECSssä ei tarvita kalliita ja monimutkaisia välineitä vaan siinä käytetään kuvia. Kun lapsi on oppinut kuvankäytön, opetetaan kuvankäyttö monimutkaisempiin ilmaisuihin ja jopa lausetasolle asti. (Kerola ym. 2009, 74–75.) PECS on ainoa Suomessa käytössä oleva aloitteellisen vuorovaikutuksen ja kommunikoinnin taitojen opettamisen menetelmä, jota käytettäessä lapselle muodostuu oma kommunikointikansio. Muut kansiomuodot edellyttävät lapselta vahvoja opeteltuja vuorovaikutustaitoja. PECS-kansion käytössä se saavutetaan suhteellisen nopeasti. Menetelmää ei ole kehitetty puheen oppimista varten, mutta sillä on kuitenkin myönteinen vaikutus puhutun kielen kehittymiseen. Useat toistot ja positiiviset harjoitteet kannustavat lasta jäljittelemään sanoja. Kommunikaatiotaitojen kehittyminen vähentää myös haastavan käytöksen tarvetta. Menetelmän on todettu toimivan parhaiten silloin, kun samalla on käytössä käyttäytymisanalyttinen lähestymistapa. (Nivarpää-Hukki, Tanskanen & Tarpila 2014, 68–69.)

Varhaiskasvatuksessa PECS toimii niin, että lapsi harjoittelee kommunikaatiota kuvien avulla itsenäisesti tai ohjatusti. PECS:iä käyttävä lapsi pyytää asioita, tekee valintoja ja ilmaisee itseään kuvien avulla tai harjoittelevat ohjatusti niiden tekemistä. Menetelmän ovat kehittäneet käytännön kasvattajat yhteistyössä perheiden kanssa, joten menetelmä nivoutuu tiiviisti lapsen arkeen. (Kerola ym. 2009, 74–75.)

3.2 AACi-kommunikointikansiot

AACi-kommunikointikansion käyttö perehdytetään lapsen lähihenkilöille, jotta he tutustuvat ja harjoittelevat sen käyttöä. Lapsi hyötyy osaavasta kommunikointi kumppanista, jotta kansio tulee mahdollisimman hyvin käyttöön. (Kansioperehdytys.)

AACi-kommunikointikansio on apuväline, joka rakennetaan yksilöllisesti kuvien tai merkkien avulla. Lapsi pystyy kansion avulla korvaamaan tai täydentämään puheilmiasua ja saada tukea puheen ymmärtämiseen. Kansiot tukevat lapsen kommunikoinnin aloitteellisuutta, itsenäisyyttä ja tehokkuutta. AACi-kommunikointikansiot on pitkälle räätälöityjä vastaamaan erilaisten ihmisten tarpeita sekä eri osaamistasoja. AACi tehdään jokaiselle yksilöllisesti, se pitää sisällään kansion valinnan ja rakentamisen, perehdytyksen läheisille ja käytön ohjauksen. (AACi-kommunikointikansiot.)

Suppeampi kansio (Pikku-AACi ja Midi-AACi) on tarkoitettu henkilöille, joilla on näönkäytössä vaikeuksia tai osoittaminen on epätarkkaa, niin että lapsi tarvitsee isomman merkkikoon. Suppeampi kansio sopii henkilöille, joilla on vaikeuksia käsitellä useampia merkkejä yhtä aikaa. Laajempi kansio (Iso-AACi ja Super-AACi) sopii henkilölle, jotka tarvitsevat jo laajempaa sanavarastoa. Suuremman merkkivalikoiman ansiosta kansion käyttö ja mallittaminen on helppoa. Super-AACin käyttäjältä odotetaan taitoja jäsentää suurempia määriä merkkejä kerralla. (AACi-kommunikointikansiot.)

Pikkuiset kansioversiot, edellä mainituista kansioista, sisältävät samoja asioita, mutta ovat fyysiseltä kooltaan pienempiä. Ne käyvät itsenäisesti liikkuville henkilöille, koska se kulkee pienen kokonsa takia helposti mukana. (AACi-kommunikointikansiot.)

3.3 Päivästrukturi

Strukturoitua eli jäsenneltyä päiväjärjestystä käytetään järjestämään aikaa ja paikkaa, se kertoo missä järjestyksessä asiat tehdään. Sillä voidaan myös ilmaista kuinka kauan toiminto kestää. Vaikka päiväjärjestys ei ole kommunikointia, voi sen avulla kommunikoida. Esimerkiksi Haluatko piirtää vai lukea?, minkä jälkeen lapsi voi näyttää haluamansa vaihtoehdon päiväjärjestyksen kuvista. (Heister Trygg 2010, 67–68.) Kuvitettu päiväjärjestys toimii kalenterina tai lukujärjestyksenä. Kuvien avulla voidaan havainnollistaa ajankulua. Se myös tuo selkeyttä tapahtumien järjestykseen sekä jäsentää eri toimintavaiheet. Kuvallinen toiminta tai tapahtumajärjestys luo turvallisuuden tunnetta ja helpottaa siirtymistä tilanteesta toiseen. (Laine 2009.)

Päiväjärjestykseen kuin kuvakommunikaatioonkin käyvät lehdistä leikatut kuvat, valokuvat, mustavalkoiset PIC-kuvat ja piirretyt kuvat. Kuvien täytyy kuitenkin olla sellaisia, että lapsi pystyy ymmärtämään niiden merkityksen, esim. maitopurkista leikattu kuva on jollekin lapselle selvä merkki maidosta. Kuvien käyttöä tulee harjoitella säännöllisesti, silloin lapsi oppii käyttämään niitä kommunikointiin. (Kujanpää & Kerola 1998, 245–246.)

Varhaiskasvatuksessa päiväjärjestykset auttavat lasta ajanhallinnassa. Päivän kulku laitetaan kuvilla päiväjärjestystauluun edellisenä iltana tai aamulla ennen lasten tuloa hoitoon. Varhaiskasvatuksen päivät noudattavat samaa rytmiä joka päivä, joten peruskuvat pysyvät samana joka päivä, vain toiminnan kuva muuttuu. Lapsella voi olla myös yksilöllinen päiväjärjestys. Päiväjärjestys auttaa lasta ymmärtämään, mitä päivän aikana tapahtuu, missä se tapahtuu ja kenen kanssa. (Ikonen 1998, 164–166.)

Siirtymätilanteet saattavat aiheuttaa levottomuutta. Se saattaa johtua siitä, etteivät kasvattajat ole riittävästi strukturoineet siirtymätilanteita. Osittain se johtuu myös siitä, että lapset joutuvat toiminaan itsekseen ilmanselvää ohjeistusta missä järjestyksessä mitä tehdään. (Koivunen 2009, 58.) Yksittäisten toimintahetkien ja siirtymätilanteiden strukturointi tehdään erikseen. Strukturoinnin määrä vaihtelee lapsen yksilöllisten tarpeiden mukaan. Kuntouttavien pienryhmien toiminnassa ne ovat ehdottomia, sillä strukturointi on itsessään lapsen kuntouttava elementti. Strukturoitu toiminta pitää suunnitella huolellisesti etukäteen, tarvittavat välineet haetaan valmiiksi, ettei toimintaa tarvitse keskeyttää. (Koivunen 2009, 62–65.)

3.4 Kuntoutusmalleja kommunikoinnin tukena

AKIVA-kuntoutusmalli on Pohjois-Karjalassa kehitetty toimintamalli, missä yhdistetään käyttäytymisterapeuttisia TEACCH- ja Lovaas-malleja suomalaisiin käytäntöihin. AKIVA tarkoittaa: A=autistinen käyttäytyminen, KI= kielihäiriö, V= valikoivan huomionkyvyn ongelma ja A= Aspergerin oireyhtymä. Mallin tärkeimmät periaatteet ovat perheperustaisuus, kommunikoinnin kehittäminen, strukturoitu päiväjärjestys, strukturoidut opetustuokioidet sekä säännöllinen yhteistyö ja arviointi. Vanhemmat osallistuvat kuntoutuksen suunnitteluun, toteutukseen ja arviointiin yhdenvertaisina ammattilaisten kanssa. Tämän perheperustaisuuden takana on ekokulttuurinen teoria lapsen kehittymisestä vuorovaikutussuhteessa oman arkiympäristön kanssa. Strukturoitu päiväjärjestys on

kokemuksen mukaan tärkeä lapsen hyvinvoinnin kannalta. Koriopetus, eli strukturoitu opetus, on osoittautunut kuntoutusmallin parhaimmaksi työvälineeksi. Sen avulla lapsi saadaan pysähtymään, keskittymään ja oppimaan. Koreihin valitaan aluksi oppimisvalmiuksia lisääviä tehtäviä ja ne perustuvat aikuisen ja lapsen väliseen vuorovaikutussuhteeseen. Usein niissä harjoitellaan puheterapeutin antamia tehtäviä. (Kerola ym. 2009, 213–215.)

AKIVA-malli edellyttää strukturoitua opetusta koko päivän ajaksi, joten lapsen henkilökohtainen avustaja on todella tärkeä. Kuitenkin välillä avustajan on vaihdettava opettajan tai vanhemman kanssa roolia, jotta toiminta ei sitoudu vain yhteen henkilöön. AKIVA-mallissa lapsi saa koko päivän päiväohjelman ja se kulkee reissuvihkossa helposti mukana, yhteydenpito vanhempien ja varhaiskasvatuksen välillä on tärkeää. Malliin kuuluvat myös kuvitetut tilat, toiminnot ja ohjeet. (Kerola 2009, 178–183.)

Treatment and Education of Autistic and Related Communication Handicapped Children eli **TEACCH-menetelmä** on pedagoginen työskentelytapa. Kuvien ja esineiden tarkoituksena on helpottaa ymmärtämään puhuttuja sanoja. Ne myös tukevat muistia ja muodostavat järjestystä asioiden tekemiselle. TEACCH-menetelmään kuuluu vahvasti kuvallinen lukujärjestys, jossa tehtävät ovat aikajärjestyksessä. (Heister Trygg 2010, 67.) Menetelmän ohjelmisto kattaa kaikki elämänalueet. Siinä otetaan huomioon lapsen yksilölliset ongelmat ja testien avulla kartoitetaan tarkkaan lapsen vahvuudet ja orastavat taidot. Menetelmä korostaa lapsen vahvoja puolia. Kommunikointi on keskeisessä asemassa. Kaikille yritetään löytää heille sopiva kommunikaatiomenetelmä. Lapsen vanhemmat toimivat yhteistyökumppaneina ja oman lapsensa asiantuntijoina. Yhdessä vanhempien ja ammattihenkilöstön kanssa saadaan lapselle yksilöllinen ja toimiva strukturoitu kokonaisuus. (Ikonen & Suomi 1998, 174–176.)

Yksi TEACCH-menetelmän tavoitteista on opettaa lapselle mahdollisimman itsenäinen työskentely ja omatoimisuuden malli. Toinen tavoite on järjestää opetustilanteet niin, että lapsi saa työskennellä ja edetä yksilöllisesti, omassa tahdissaan. Tämä tapahtuu käyttämällä strukturoitua opetusta ja materiaalia. (Kerola ym. 2009, 338–339.)

Varhaiskasvatuksessa TEACCH näkyy niin, että tavoitteita suunnitellaan tarkemmin ja strukturoidaan toimintahetkiä. Tilojen, toiminnan ja ajan kuvittaminen kuuluu osana TEACCH-menetelmään. Päiväjärjestys ja yksilölliset korittehtävät ovat myös osana menetelmää. TEACCH-menetelmään osallistuvat kaikki lapsen kanssa arjessa toimivat ihmiset. (Kerola ym. 2009, 167–173.)

PRT (Pivotal Response Training) tarkoittaa ydinvalmiuksien harjaannuttamista ja se on kehitetty autististen lasten kuntoutukseen. Se kattaa kielen- ja kommunikaatiotaitojen sekä sosiaalisten taitojen harjoittelun. PRT-menetelmässä lapselle tarjotaan oppimismahdollisuuksia hänen omassa ympäristössä hyödyntäen lapsen omia mieltymyksiä. Kuntoutus tehdään yhdessä perheen ja läheisten kanssa. Tämän tarkoituksena on saada mahdollisimman pitkäaikaiset vaikutukset sekä ennalta ehkäistä kehityshäiriöitä. Menetelmässä katsotaan yksilöllisesti lapsen mielenkiinnon kohteet ja niitä hyödyntäen vahvistetaan toivottuja reaktioita. Kuntoutuksen aikana pyritään saamaan toivottuja reaktioita, kuten katseella seuraaminen tai ääntelyä. (Mitä on PRT-kuntoutus?.)

Ydinvalmiuksia, joihin PRT-menetelmä nojaa, ovat motivaatio ja huomiokyky. Kun lapsi on luonnollisesti motivoitunut, hän yrittää kovemmin, silloin hän on myös kiinnostuneempi oppimisesta ja herkempi käyttämään opittuaan myös muissa kuin opetustilanteissa. Menetelmän tavoitteena on puheen ja sosiaalisten sekä leikkitaitojen kehittäminen luonnollisessa tilanteessa. Lapsen kommunikatiivisia yrityksiä tuetaan ja vahvistetaan koko ajan, sekä luodaan onnistumisen mahdollisuus vastavuoroiseen vuorovaikutukseen. Puheen oppiminen hyödyntää lapsen omaa motivaatiota, leikkisyyttä, iloa ja uteliaisuutta. Oppimista tuetaan vahvistamalla ja palkkioilla. (Kerola ym. 2009, 75–77.)

Menetelmää voidaan toteuttaa missä vain, kun peruseriaatteet on opeteltu klinikkaoloissa, Sen jälkeen PRT-menetelmää toteutetaan lapselle mieleisissä paikoissa kuten kotona ja päivähoidossa. Tapaamiset sisältävät leikkiä, piirtämistä, lukemista ja laulamista; niitä asioita mistä lapsi pitää. Ohjaajan on muistettava toiminnassa vahvistaa haluttua toimintaa. (Kerola ym. 2009, 75–77.)

4 OPINNÄYTETYÖN TOTEUTUS

4.1 Tavoite

Tämän opinnäytetyön tarkoitus on luoda kuvasarjoja sisältävä kommunikaatiovihko Lappeenrannan varhaiskasvatukselle. Työn tavoitteena on lisätä ja selkeyttää kuvien käyttöä. Tavoitteeksi on asetettu mahdollisimman laajat kuvasarjat ja kuvitetut laulut ja leikit. Kuvia on päiväkodeissa näytillä tai kaapissa, mutta niitä ei juuri käytetty ryhmän toiminnassa. Kuvat olivat erikoisia ja samalla asialla oli useampi kuva tai samalla kuvalla useampi merkitys, joten kuvien yhtenäistäminen oli tärkeänä tavoitteena.

Kuvien tekeminen vie paljon aikaa, joten rajaukset on tehtävä tiukoiksi. Kuvia on mahdollista tarpeen mukaan lisätä myöhemmin. Se on tarkoitettu varhaiskasvatuksen henkilökunnalle sekä vanhemmille kotiin käytettäväksi. Kuvien avulla puheentuottamisen ongelmista kärsivä lapsi pystyy osallistumaan leikkeihin aktiivisesti ilman puhumisen painetta. Laulut ja leikit on valittu sen mukaan, miten niitä saa kuvitettua ja niiden täytyi olla lapsille tuttuja. Kuvasarjoihin on valittu kuvia, joita on jo nyt käytössä varhaiskasvatuksessa sekä mitä toimintoja siellä tai kotona on.

Pienten puhetta - kuvakommunikaatiovihkoa voi käyttää yhden lapsen kanssa tai ryhmässä. Ne on suunniteltu niin, että niiden avulla pystyy tekemään valintoja tai tuomaan järjestystä lapsen päivään. Nämä kuvat ovat käytettävissä hyvin myös S2-lasten kanssa. Heillä ei välttämättä ole vielä suomen kieli kehittynyt, ja kuvien avulla he pystyvät ymmärtämään puhuttua kieltä paremmin. S2-lapsilla tarkoitetaan lapsia, joiden äidinkieli on jokin muu kuin suomi, ruotsi, saame, romani tai viittomakieli. Lapsen molemmat vanhemmat ovat maahanmuuttajia.

Varhaiskasvatuksessa S2-lapsilla käytettävät materiaalit voivat olla erityisopetukseen tai ikäistä nuoremmille tarkoitettua. Hyvää kielen käyttöä tukee myös musiikin ja laulamisen käyttö. Musiikin rytmi ja toistot helpottavat ja innostavat lasta kielen oppimiseen. Suomen kieltä opitaan luonnollisissa tilanteissa, kuten leikkiessä ja pukiessa. (Adenius-Jokivuori 2004, 208–210.)

Papunetin sivuilta löytyy valmiiksi kuvitettuja loruja ja lauluja, satuja, sosiaalisia tarinoita sekä kalenteripohjia (ks. Materiaalia kuvakommunikointiin).

4.2 Kuvakommunikaatiosarjojen toteutusmenetelmä

Toiminnallisessa opinnäytetyössä on kaksi osiota, käytännön toteutus ja raportointi (Vilkkä & Airaksinen 2003, 9). Keväällä 2014 aihetta ja sisältöä on suunniteltu Lappeenrannan varhaiskasvatuksen puheterapeutin kanssa. Puheterapeutin mielestä tarvetta oli juuri valmiille kuvasarjoille ja viittomavideoille, joista voisi harjoitella tukiviittomia. Aiheesta piti kuitenkin saada tiivis, joten aiheeksi päätyi vain kuvakommunikaatio. Kuvasarjat on tehty niiden kuvien pohjalta, joita varhaiskasvatuksessa on ollut. Mielipidettä opinnäytetyön sisällöstä on kysytty myös muilta ammattilaisilta, joiden kanssa työstä on ollut puhetta. Ajatustyö siitä, millainen opinnäytetyöstä tulisi, lähti heti keskustelun jälkeen etenemään. Tammikuussa 2015 opinnäytetyö sai vahvistuksen aiheesta ja ohjaavan opettajan, jonka kanssa on jalostettu opinnäytetyön ajatusta. Kirjoittaminen on aloitettu keväällä 2015, ensimmäisen tapaamisen jälkeen opettajan kanssa, mutta se jäi vaiheeseen vakavan sairastumisen takia. Kehittämistyön kulkua kuvataan (Kuva 1) seuraavaksi soveltamalla Innokylän mallia (Pohjola & Koivisto 2013, 18).

Kuva 1 Kehittämistyön kulku soveltaen Innokylän mallia (Pohjola & Koivisto 2013, 18)

Suunnitelma työn tekemiseksi on laadittu opettajan ohjeiden pohjalta. Opinnäytetyön tekeminen on aloitettu teoriaosuudesta. Tutustuminen aiheeseen ja

lähdekirjallisuuden lukeminen oli tärkeä osa aiheen rajaamista ja perehtymistä. Lähdekirjojen saanti kirjastosta oli välillä melko haastavaa. Osa kirjoista oli myös melko vanhoja painoksia. Uudempaa lähdemateriaalia melko hankala saada, koska niitä on vain yhdet kappaleet Etelä-Karjalan alueella ja ilmeisesti useampi tarvitsi juuri niitä kirjoja. Kyamkin kirjastosta ei ole lainattu kirjoja työtä varten. Jonkin verran lähteinä on käytetty internetsivuja, mutta pääosin kirjoja. Teoriaosuuteen on kirjoitettu erilaisista kuntoutusmenetelmistä, puheenkehityksestä ja siihen liittyvistä ongelmista sekä vaihtoehtoisista kommunikaatiomenetelmistä.

Aluksi työ oli laajentua liikaa ja oli iso työ pitää se kasassa, koska aihe on melko laaja ja vie mennessään. Työ täytyi rajata hyvin, jotta se pysyisi selkeänä. Opettajan hyvässä ohjauksessa kirjoittamista on jatkettu uudelleen. Ajatus kehittyi ja jalostui jokaisella kerralla, kun opettaja sitä katsoi ja antoi ohjeet muutoksiin. Kirjoittaessa sokeutuu kirjoitukselle, ja on hyvä, että tekstiä lukee ulkopuolinen, koska silloin asia vielä tarkentuu ja saa pois ylimääräisen aineiston.

Kommunikaativihko on lähtökohtaisesti suunnattu varhaiskasvatukseen, mutta soveltuu yksilöllistettynä myös kotikäyttöön. Kuvasarjoissa on yritetty ottaa myös vuorohoidon kuvatarpeet mukaan. Kuvasarjoissa on kuva yleisimmille varhaiskasvatuksessa tapahtuvalle toiminnalle. Sarjat sisältävät kuvia päiväjärjestykseen, pukeutumiseen, wc-käyttäytymiseen ja kotona käytettäväksi. Näiden lisäksi on kuvitettuja lauluja, leikkejä ja muistipeli. Juhlapyhiä tai erityispäiviä ei ole huomioitu. Kuvasarjoja suunniteltaessa on kokeiltu useita erilaisia kuvia ja päädytty niissä mahdollisimman selkeimpään kuvaan. Kuvasarjojen tekemisen meni paljon aikaa, jotta kuvasarjat mahdollisimman hyvät ja kattavat. Niistä on tehty useita eri versioita ja selkeimmät valikoituivat työhön mukaan. Laulut, leikki ja peli valikoitui sanoituksen mukaan, mikä oli kohtalaisen helppo kuvittaa.

Kommunikaativihkoon on etsitty Papunetin kuvaohjelman selkeimmät ja kuvaavimmat kuvat. Enimmäkseen kuvat ovat ARASAAC-kuvia, koska siinä oli kattavin ja selkein tarjonta kuvista. Kuvasarjoissa on kokeiltu useita eri malleja, jotta ne palvelevat mahdollisimman monia. Muita kuvia on valittu siksi, että ne ovat kuvanneet paremmin tarkoitusta. Papunetin kuvatyökalulla pystyy valitsemaan millä kuvilla kuvatyökalua käyttää. Valintoina ovat kaikki kuvat,

jolloin se näyttää kaikki mahdolliset hakusanan kuvat, valokuvat, piirroskuvat, viittomakuvat, Sclera-piktogrammit, Mulberry-kuvat ja ARASAAC-kuvat (Kuva 2).

Kuva 2. Eri kuvamallit(Papunetin kuvatyökalu)

Ohjelma on helppo käyttää ja se on kaikille saatavilla Papunetin sivuilta. Linkki suoraan kuvatyökaluun löytyy lähteistä. Siellä tehdyt kuvaohjelmat saa tallentua omalle koneelle tai Papunetin palvelimelle, jossa sen muokkaamista voi jatkaa myöhemmin. Kun kuvat tallentaa omalle koneelle Word-muodossa saa niihin vaihdettua myös kuvatekstit, jos jokin muu vastaava sana on jo käytössä tietyssä toiminnossa.

PCS-kuvat eli Picture Communication System on maksullinen kuvaohjelma. Siitä voi ostaa yhteisöille eri laajuisia lisenssejä. Kuvatyökaluna on esimerkiksi Boardmaker, joka sisältää yli 10 000 suomenkielistä yksinkertaista piirroskuvaa.

Toiminnallisessa opinnäytetyössä on tärkeää, että on toimeksiantaja. Silloin opiskelija voi ratkaista työelämälähtöistä ja käytännön ongelmaa samalla kehittämällä omia taitojaan ja tuomaan esiin omaa luovuuttaan. Opiskelija on itse vastuussa suunnitelmasta, toimintaehdoista, tavoitteista ja aikataulusta. Toi-

minnallisen opinnäytetyön tavoitteena voi olla käytännön toiminnan ohjeistaminen tai opastaminen. Toteutustapa voi olla esim. kirja, kansio, vihko tai opas, riippuen kohderyhmästä. (Vilkka & Airaksinen 2003, 9–16.)

Tämän opinnäytetyön tilaaja on Lappeenrannan varhaiskasvatus. Kohderyhmänä on näin ollen varhaiskasvatuksessa olevat lapset. Lappeenrannan varhaiskasvatuksen alueella toimii 24 päiväkotia. Kaikilla näillä päiväkodeilla on mahdollista käyttää opinnäytetyön tuloksena valmistunutta kommunikaatiovihkoa. Alueella on myös perhepäivä- tai ryhmäperhepäivähoitajia sekä 4 yksityistä päiväkotia. Kommunikaatiovihkon sisältöä voi käyttää kaikissa ikäryhmissä. Ryhmän lapsille ei tarvitse olla ongelmia puheen tuottamisen tai ymmärtämisen kanssa, vaan kuvia voi käyttää muutenkin. Myös S2-lapset hyötyvät kuvien käytöstä, kuvat ovat heille ehkä helpommin ymmärrettävissä kuin puhuttu ohjeistus, jos yhteinen kieli ei ole vielä vahva. Kuvia voi käyttää myös lapsen vanhempien kanssa helpottamaan asian ymmärtämistä.

Kohderyhmän määrittely on tärkeää toiminnallisessa opinnäytetyössä, koska jos ei ole tehty tarkkaa määrittelyä, on vaikea saada sisällöstä sopivaa ja työ laajenee turhaan. Ilman kohderyhmää on vaikea toteuttaa toiminnallista opinnäytetyötä. Kohderyhmä itsessään rajaa ja auttaa sisällön valinnassa. Opinnäytetyön tuotteen käytettävyydestä, ohjeistuksen selkeydestä voi pyytää palautetta, kun työ on saatu kokonaan valmiiksi ja käyttöön kohderyhmälle.

(Vilkka & Airaksinen 2003, 40.)

4.3 Opinnäytteen eettiset kysymykset

Oikeudesta kommunikaatioon on säädetty ihmisoikeuksien yleismaallisessa julistuksessa, Euroopan ihmisoikeusjulistuksessa, YK:n vammaisten henkilöiden oikeuksia koskevassa julistuksessa, Suomen perustuslaissa ja yhdenvertaisuuslaissa. Vuonna 1992 yhdysvaltalainen National Joint Committee for the Communication Needs of Persons with Severe Disabilities julkaisi Kommunikaation perustuslain, siinä on määritelty arjen kommunikointimahdollisuudet, joihin kaikilla on päivittäin oikeus. (Ala-Kihniä 2012, 5.)

Kuviksi on valittu mahdollisuuksien mukaan tikku-ukkoversio, jos sellainen on ollut saatavilla. Se ei ole kumpaakaan sukupuolta eikä kuulu mihinkään tiettyyn kulttuuriin. Kaikissa tarvittavissa niitä ei kuitenkaan ollut saatavilla. Sarjojen kuvat ovat valikoituneet niiden merkittävyyden ja ymmärrettävyyden takia.

Jos jokin kuva ei ole ollut sopiva työn tarkoitukseen, olen etsinyt jonkin korvaavan kuvan.

Kuvat sopivat päiväkotij- ja perhekäyttöön osittain. Kaikille perheille pitäisi tehdä yksilölliset kuvat, joissa olisi otettu huomioon perheen uskonnon, kulttuurin ja perheen toiminnat. Papunetin sivuilla olevista valmiista kuvasarjoista on katsottu mallia, kuvien valinnan suhteen.

Kuvakommunikointi edistää lapsen oikeutta osallistua ja mahdollisuutta vaikuttaa omaan elämään. Kaikilla on oikeus ilmaista mielipiteitään omalla kommunikointimenetelmällä. Vaihtoehtoisella kommunikaatiomenetelmällä lapsi on yhdenvertainen muiden kanssa. Kuvat auttavat myös visuaalisesti oppivia lapsia.

Sopimus opinnäytetyön tekemisestä on tehty Lappeenrannan varhaiskasvatusjohtajan Päivi Virkin kanssa. Jo keväällä 2015 käydyssä sähköpostikeskustelussa kävi ilmi, että ei tarvitse tutkimuslupaa, koska opinnäytetyössä ei haastatella lapsia tai henkilökuntaa. Päivi Virkki lupautui myös työelämäohjajaksi opinnäytetyöhön.

Kuvien ja kuvaohjelman käyttöön on saatu lupa Papunetistä, sähköpostikeskustelu Raisa Rintamäen kanssa. He haluavat myös lukea valmiin opinnäytetyön.

5 KUVASARJAT JA NIIDEN KÄYTTÖ

5.1 Päiväjärjestys

Ajan käsite on usein lapsille vaikeaa, mutta tärkeää arkielämän sujumiseksi. Päiväjärjestys antaa lapselle mahdollisuuden hahmottaa päivän kulkua paremmin. Silloin lapsi näkee, mitä hänellä on vielä jäljellä kunnes vaikka äiti hakee kotiin. (Kerola 2001, 150–151.) Strukturoidun pedagogiikan, eli jäsenellin opettamisen, keskeinen ajatus on kuvantaminen. Kuvien avulla pystytään jäsentämään aikaa, tiloja, työskentelyä, henkilöitä ja kommunikaatiota. Jäsenettynä on helpompi oppia asioita ja lasta on tämän avulla myös helpompi opettaa. Ajanhallinta pystytään toteuttamaan näkyvästi ja todellisesti päiväjärjestyksen avulla. Käytännössä tämä on lapsen päiväjärjestys, joka puolestaan sisältää lapselle valitut kuvat tai esineet. Päiväjärjestys tulee rakentaa niin,

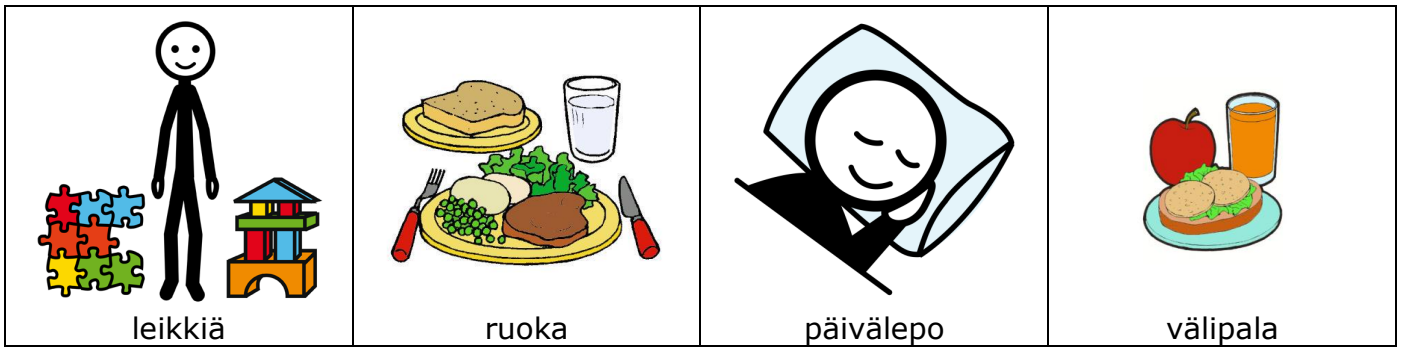
että se on lapsen tason mukainen, jotta hän pystyy ymmärtämään kuvien merkityksen. Ajan hallintaa voi tarvittaessa laajentaa viikko-ohjelmaan tai kuukausikalenteriin sekä vuosistruktuuriin. (Ikonen & Suomi 1998, 161–166.)

Ikonen ja Suomi (1998, 173) kirjoittavat kuvallisen päiväjärjestyksen eduista seuraavasti. Kuvat ja jäsentely helpottavat lapsen sopeutumista muutoksiin. Muutoksen sietoa voidaan helpottaa kuvallisella päiväjärjestyksellä ja niitä voidaan paremmin ennakoida. Kuvallisella päiväjärjestyksellä pystytään vähitellen lisäämään lapsen itsenäisyyttä.

Suomessakin on saatu hyviä kokemuksia kuvien käytöstä. Aiemmin kommunikointomattomat lapset ovat oppineet kuvien avulla niiden merkityksen päiväjärjestyksen hahmottamiseen. (Kerola 2009, 175.)

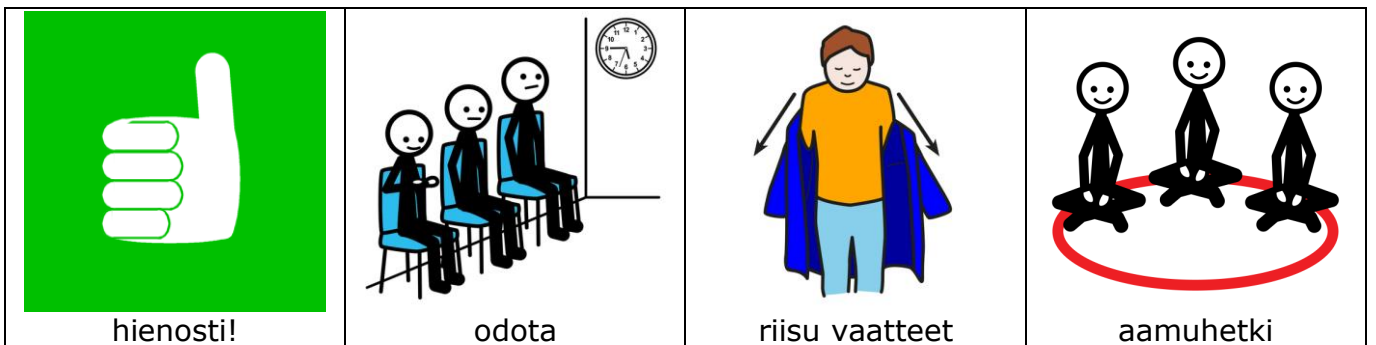
On järkevää alkaa heti käyttää kuvien yhteydessä kirjoitettua sanaa. Tämä auttaa aikuisia käyttämään aina samaa sanaa samasta toiminnasta tai tilanteesta. Silloin kuvan avulla pystytään tukemaan lapsen puhekielen kehitystä, eikä sotketa lasta useilla eri samaa tarkoittavilla sanoilla. Lisäksi lapsi oppii mahdollisesti sitä kautta ymmärtämään ja lukemaan. Sanan näkeminen auttaa lasta hahmottamaan sanan myös puheesta. Kirjoitetun kielen avulla vahvistuvat puhutun kielen sanahahmot, niiden ymmärtäminen, ääntäminen ja äänellinen tuottaminen. (Kerola & Kujanpää 2001, 36–37.) Pienet kirjaimet tukevat lasta havaitsemisessa ja lukemaan oppimisessa tikkukirjaimia paremmin. Tekstin ymmärtämiseen vaikuttavat tekstin luettavuus ja siihen liittyvä motivaatio. Oivaltaminen toimii kirjoitetun, puhutun ja nähdyn kielen pohjana. (Korpiniemi 2002, 18–28.)

Päiväjärjestyskuvat (liite 1) on tehty sen mukaan, mitä päiväkodeissa yleensä on. Niiden lisäksi on muutama arkki arkikuvia, jotka käyvät myös kotikäyttöön. Kuvat ovat valikoituneet sen perusteella, mitä yleisesti on käytössä päiväkodeissa ja mitä perheet saattavat tarvita kotona. Kuvia voi yksilöllistää lapsen ja perheen tarpeiden mukaan.

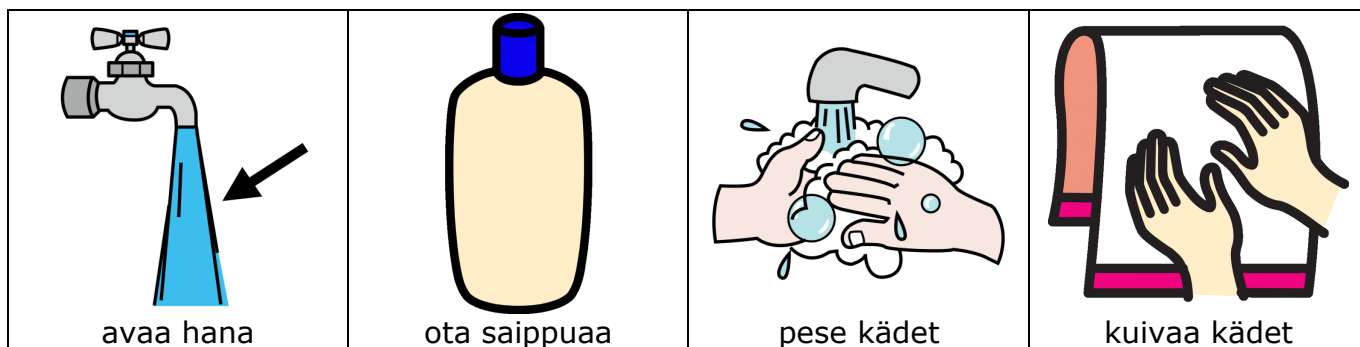
Kuva 3. Päiväohjelmakuvia (Papunetin kuvatyökalu)

Erikseen on kuvitettu ns. **avainnauhaan** (liite 2) kiinnitettävät helposti mukana kulkevat hiukan pienemmät kuvat. Kuvat voi laittaa taskuun tai naruun kiinni, jotta ne ovat aina mukana. Niissä on yleisesti käytössä olevia kuvia, kuten *odota*. Kuvat on valittu sen perusteella mitä niitä on käytössä yleisesti. Kuvan avulla lasta voi muistuttaa missä tahansa sovitusta asiasta. Lapsi pystyy palaamaan aikuisen luo tarkastamaan seuraavaa toimintaa, jos hän ei muista (Heister Trygg 2010, 57).

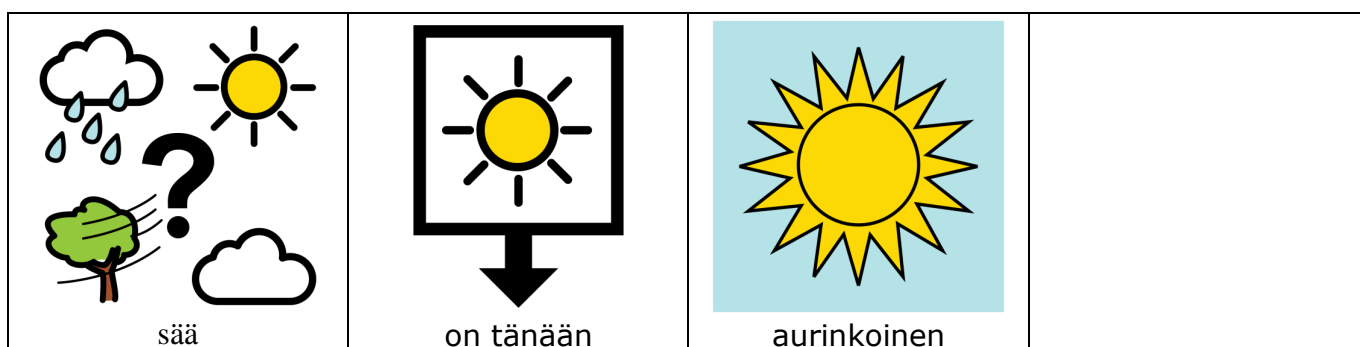
Kuva 4. Avainnauhaan laitettavat kuvat (Papunetin kuvatyökalu)

Toiminnan strukturointiin (liite 3 ja 5) on kuvitettu WC-ohje ja käsien pesuohje, jotta lapsen on helpompi muistaa mitä seuraavaksi oli tehtävä. Tämä edistää lapsen mahdollisimman itsenäistä selviytymistä. Myös pukeutumisesta voi tehdä samanlaisen ohjeistuksen ja sen avulla lapsi pystyy pukeutumaan itse. Jos kaappiin laitetaan kuvat, mitä milläkin hyllyllä on, voi lapsi oppia itse valitsemaan vaatteet kaapista ohjeistuksen avulla. (Kerola ym. 2009, 70–71.)

Kuva 5. Toiminnan strukturointi (Papunetin kuvatyökalu)

Kalenterikuvien (liite 4) avulla lasten kanssa voidaan käydä läpi, mikä päivä on, millainen on sää, mikä päivä oli eilen jne. Kuukaudet ja päivämäärät helpottavat kuukauden seuranta ja vuodenajoilla helpotetaan vuoden seuranta. Ajan strukturoinnissa ei aina riitä pelkkä päiväjärjestys, silloin käyttöön voidaan ottaa viikkostrukturi, kuukausikalenteri tai jopa vuosistrukturi. (Ikonen & Suomi 1998, 166).

Kuva 6. Kalenterikuvat (Papunetin kuvatyökalu)

5.2 Kuvitetut laulut ja leikit

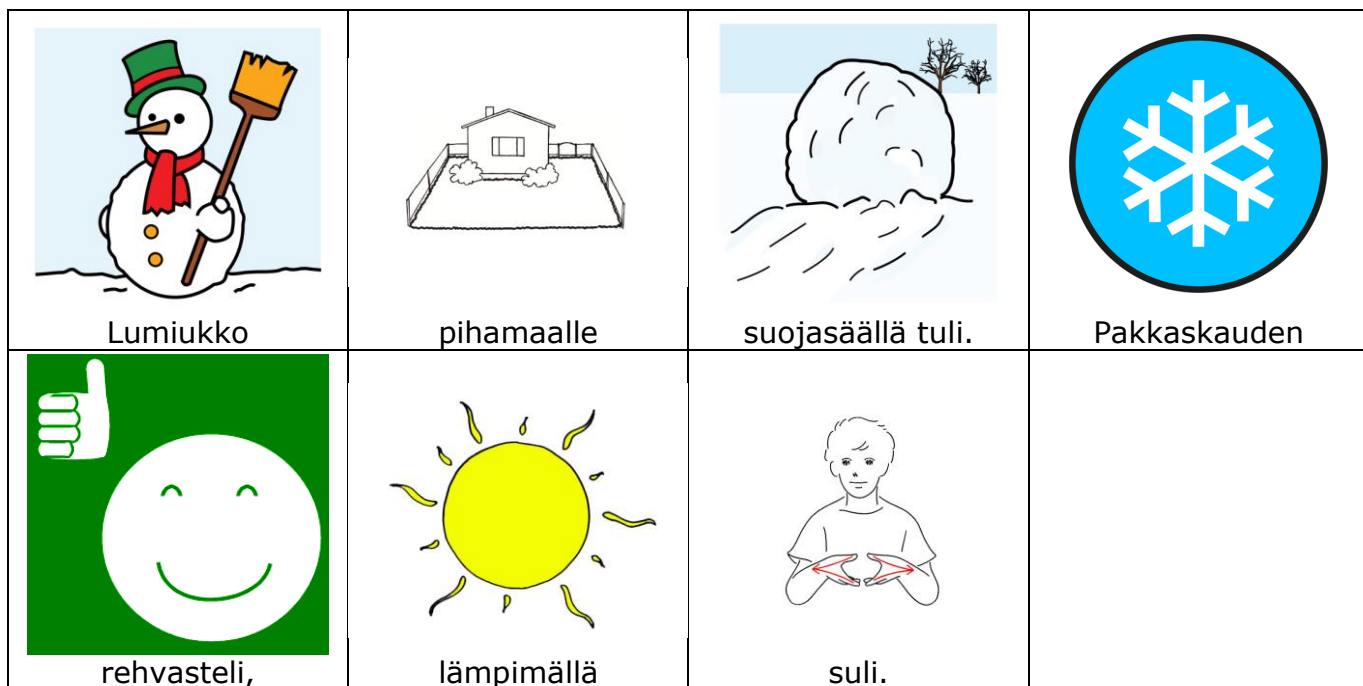
Kommunikaation ollessa vaikeaa, voidaan lasten keskinäistä vuorovaikutusta tukea ohjatuissa tilanteissa mallittamalla itse toimintaa ja vuorovaikutuskeinoja. Avuksi voidaan ottaa myös kommunikointia tukevat ja korvaavat keinot, kuten kuvat. Parhaimmillaan ryhmän muut lapset oppivat viittomia ja kuvien käyttöä. Lapset omaksuvat helposti viittomia ja kuvien käyttöä, mutta päähuomio pitäisi olla kielihäiriöisen lapsen vuorovaikutusaloitteiden havaitsemiseen ja huomioimiseen. Tilanteet saattavat olla haastavia, jos osallistujia on paljon ja keskustelu nopea tempoista, kun kaikki haluavat oman asian kuulluksi. Tässä aikuisen täytyy olla tarkkana, jotta saa myös kielihäiriöisen lapsen asian esille.

Kuvat auttavat myös ymmärtämään pelien ja leikkien sääntöjä helpommin, jos lapsella on ymmärtämisenvaikeuksia. (Aro & Siiskonen 2014, 189–190.)

Leikin avulla voidaan luoda luottamuksellinen suhde lapseen. Vetäytyvä lapsi saattaa vapautua leikkiessään ja kesken leikin kysyä jotain leluista. Tällöin aikuinen vastaa luontevasti ja samalla rohkaisee lasta puhumaan lisää. Lapset, joilla on vaikeuksia puheentuottamisessa, leikkivät vähemmän kuin lapset, joilla ei ole ongelmia puheentuottamisessa. He kuitenkin seuraavat paljon toisten lasten leikkiä. Mielikuvituksen esille tuominen on heille vaikeampaa. Myös sosiaaliseen leikkiin osallistuminen on vaikeampaa, koska se vaatii kykyä jakaa leikkitodellisuus toisten kanssa. Lapsen osallistumista kuvitusleikkeihin tulisi tukea, koska ne edistävät lapsen sosiaalisia ja kielellisiä taitoja. (Lyytinen & Lautamo 2014, 231–234.)

Lapset harjoittelevat leikkiessään ymmärtämistä ja ymmärretyksi tulemistä neuvottelulla, suunnittelulla ja sovittelulla. Leikkiin tulisi kiinnittää entistä enemmän huomiota suunnitellessa lapsen kuntoutusta. Jos lapsella on kielenkehityksen vaikeuksia, kahden-neljän lapsen leikkiryhmä sopisi hyvin kuntoutusmenetelmäksi. Ryhmässä pitää olla mukana myös ikätasoisesti leikkiviä lapsia, jotka antavat omalla leikillään toimintamalleja. Tämä edistää lapsen kielen, havaintojen, motoriikan ja sosiaalisten taitojen kehitystä. (Lyytinen & Lautamo 2014, 237–241.)

Kuvat helpottavat sanojen oppimista ja ymmärtämistä. Kun kuvia osoitetaan laulun tai leikin tahdissa vahvistaa se lapsen kuvan ja sanan yhdistämisen taitoa. Kuvien avulla voi myös tukea muistia, tarkkaavaisuutta, keskittymistä sekä kuullun ymmärtämistä. (Lauluja.)

Kuva 7. Kuvitettu loru (Papunetin kuvatyökalu)

Kuvitetut laulut Kolme varista (liite 6) ja Jänis istui maassa (liite 8) auttavat lasta seuraamaan sanojen merkitystä visuaalisesti sekä rytmittämään laulun kulkua. Laminoidut kuvat kestävät paremmin käyttöä ja silloin lapsi voi itse sormellaan näyttää kuvia laulun mukaan.

Kapteeni käskee -leikkiin (liite 7) on kuvitettu tehtäviä, joita lapsi voi näyttää muille ja niiden avulla osallistua aktiivisena osapuolena leikkiin. Kuvia voi keksiä vaikka miten paljon lisää ja osallistaa lapset kysymällä heiltä mitä tekemisiä kuviin voisi ottaa.

Muistipeliin (liite 9) on sellaisia kuvia, joiden äänet on helposti matkittavissa. Lapsen nostaessa kortin voi aikuinen sanoittaa kuvan sekä eläimen äänen esim. *kana kot kot*. Myös näitä kortteja voi lisätä ja vaikeuttaa käytön ja tarpeen mukaan.

5.3 Arviointi

Kuvasarjoja on testattu kuusi vuotiaalla tytöllä, joka sanoi hyvin suoraan mitkä kuvat ovat selkeämpiä. Myös muistipeli oli hänestä hauska, oli mukavampaa sanoa eläinten äänet kuin eläimen nimi. Päiväkotiryhmän lapset kokeilivat kuvitettua Kapteeni käskee -peliä. Heillä oli paljon ajatuksia siitä, mitä lisätä kuviin, jos se tulisi heille käyttöön. Jotain muokkauksia on tehty lasten ohjeiden mukaisesti.

Päivi Virkiltä sain muutaman korjausehdotuksen opinnäytetyöhön liittyen, sieltä puuttui yhdestä kohtaa tieto, että pienet kirjaimet helpottavat lapsen lukemaan oppimista. Hänen mielestään kuvagalleria oli hyvä.

Valmiit kuvasarjat hyväksyi myös AAC-menetelmiä työssään käyttävä ohjaaja, ennen kuin ne on liitetty opinnäytetyöhön. Häneltä sain apua teoriaosuuden jäsentelyyn ja teorian muokkaukseen. Muokkausten jälkeen työstä on tullut parempi ja selkeämpi.

Kysyin palautetta myös Papunetin henkilökunnalta ja sain sieltä seuraavan laisen palautteen; *Kokonaisuudessaan työ näyttää oikein hyvältä, ja kaikkia Papunetia koskevat tiedot ja kommentit ovat aivan oikein. Kuvapankin kuvia ja kuvatyökalua on käytetty työssä todella monipuolisella tavalla. Myös lähde-merkinnät ovat asialliset, tosin myös liitteenä oleviin kuvatauluihin olisi ehkä hyvä laittaa lähdemerkintä esimerkiksi alalaitaan, jos se on mahdollista. Meille tuli mieleen, että voisiko kuvataulut rytmittää niin, että yksi lause/lauseenosa olisi aina yhdellä rivillä. Se voisi helpottaa kuvataulujen lukemista ja hahmottamista. Siis esimerkiksi Jänis istui maassa -laulun alun rivitys, voisi olla esimerkiksi näin: Jänis istui maassa torkkuen, torkkuen.*

Mikä sul on jänönen, kun et enää hyppele?

Hyppää pois, hyppää pois,

hyppää pois.

Nämä korjaukset on tehty opinnäytetyöhön muuten, paitsi nuo uuden kuvasarjan muutokset. Nekin on korjattu siihen Lappeenrannan varhaiskasvatukselle menevään vihkoon.

Toteutus on välillä ollut melko haastavaa. Opinnäytetyötä on kirjoitettu joka päivä, jotta se pysyy käynnissä. Hiihtolomalla kaikki lähdekirjallisuus on käyty vielä läpi ja kirjoitettu niistä, mistä vielä löytyi jotain hyvää teoriapohjaa. Tämä oli selkeä päätös opinnäytetyön teoriaosuudelle. Hiomisessa on mennyt myös aikaa paljon ja se on parantanut työtä huomattavasti.

Opinnäytetyö on kirjoitettu sellaisesta aiheesta, josta olisi paljon enemmänkin kirjoitettavaa. Aiheeseen liittyy niin paljon eri asioita, että yksi opinnäytetyö ei pysty kattamaan kaikkea. Työhön on saatu kerättyä oleellista tietoa kuvien käytöstä. Kuvasarjat on tehty päiväkotia ajatellen. Kuvat ovat valikoituneet päiväkodin normaaliin arkeen tarvittavista kuvista. Kuvasarjat ovat typistetty versio, ja niitä on mahdollista lisätä tarpeen mukaan myöhemmin. Kuvien teko

vaatii paljon aikaa ja vie opinnäytetyöstä paljon tilaa, joten rajauksen piti olla tiukka.

6 POHDINTA

Teoriaosuus on koko kirjoittamisen ajan ollut levitä, aina löytyi jotain josta haluaisin vielä kirjoittaa. Halusin tekstistä kattavan, mutta helppolukuinen. Oli melko haastavaa etsiä aiheesta riittävän paljon uutta kirjallisuutta. Aiheesta on kirjoitettu paljon, mutta osa on jo melko vanhoja.

Ehdin vielä aloittaa viimeisen työharjoittelun tätä kirjoittaessani, joten muokkaukset on tehty iltaisin. Työtä on ollut paljon, mutta olen silti tyytyväinen päätökseeni tehdä opinnäytetyöni yksin. Olen saanut aikatauluttaa omien menojeni ja työni mukaan kirjoittamista. Uskon, että kaikki tämä työ ja aikataulutus ovat vaikuttaneet minun kasvuun sosionomina ja tulevana lastentarhanopettajana.

Kirjoittamisen aikana olen saanut paljon tietoa kielen kehityksestä ja varhaisesta vuorovaikutuksesta, mutta myös päivittänyt tietoa vaihtoehtoisista kommunikointimenetelmistä. Nämä lisäävät minun tieto-taitoani lastentarhanopettajana, lapsen puheen kehittymisestä. Olen tällä hetkellä kiinnostunut työskentelemään lastentarhanopettajana varhaiskasvatuksessa. Olen tehnyt sijaisuuksia eri-ikäisten ryhmissä. Mielestäni työn kirjoittaminen on lisännyt valmiuksiani työskennellä varhaiskasvatuksessa.

Suunnitteluseminaareista sain opettajalta ja muilta osallistujilta hyviä vinkkejä mitä tehdä ja muutosten jälkeen työni on mielestäni selkeämpi. Olen todella tyytyväinen opettajan ohjaukseen ja siihen miten työtä on saatu yhdessä jalostettua paremmaksi.

Välillä tuntui, ettei opinnäytetyö etene mihinkään tai väärään suuntaan. Olen kuitenkin saanut sitä etenemään ja se on hiukan hakenut muotoaan. Aihe meinasi levitä liikaa ja jouduin pohtimaan mihin vedän rajan. Kuitenkin sain aiheen rajattua varhaiskasvatusta ajatellen ja siitä tuli selkeämpi.

Aiheena tämä on mielestäni ajankohtainen, koska puheen kehityksen ongelmat ovat lisääntymässä ja varhaiskasvatuksen pariin tulee entistä enemmän S2-lapsia. Lapset tarvitsevat ja hyötyvät kuvakommunikaatioista, oli heillä puheen kanssa ongelmia tai ei. Lapsen hahmottaminen päivän kulusta paranee huomattavasti, kun päiväohjelmaa käytetään aktiivisesti.

Lapsiryhmässä saattaa esiintyä erilaisia puheenkehityksen ongelmia, jolloin toiminnan kuvittamiseen kannattaa kiinnittää huomiota paljon. Miettiä miten mahdollisimman moni hyötyisi niistä. Mahdollisuuksien mukaan jokaiselle voi tehdä oman yksilöllisen kuvituksen. Tällöin kannattaa käyttää riittävästi aikaa toiminnan suunnitteluun ja kuvien käyttöön.

Etenkin S2-lasten kanssa työskentelevien kannattaisi käyttää kuvia apuna työssä. Yhteisen kielen puuttuessa on helppo näyttää kuvasta lapselle mitä hänen odotetaan tekevän. Samoilla kuvilla voi tehdä vaikka kotiin vietäväksi pukeutumisohjeen, jos lapsen perhe on tullut Suomeen lämpimämmästä maasta ja Suomen talvi yllättää. Perheet eivät ole välttämättä saaneet tukea. Heillä ei välttämättä ole tietoa, mitä lapsi tarvitsee vaatekotiin. Kuvien avulla kielen opettelu helpottuu, kun voi näyttää kuvasta ja samalla sanoittaa lapselle esine tai asia joka kuvassa on. Papunetin sivuilla on maahanmuuttajille tarkoitettua materiaalia valmiina (ks. Kuvasanastoa maahanmuuttajille).

Joissakin päiväkodeissa kuvia on vähän käytössä. Se saattaa johtua siitä, ettei niitä osata käyttää niin paljon kuin olisi mahdollista. Lisää tietoa kuvista ja niiden käytön hyödyistä lisäisi varmasti. Kuvakortteja pystyy käyttämään monipuolisesti toiminnasta. Niiden käyttö sopii liikuntahetkiin, loruihin, satuihin ja lauluihin. Niillä voi pelata muistipeliä tai leikkiä äänilottoa. Niiden tekemiseen menee kuitenkin aikaa ja se täytyy suunnitella etukäteen.

Opinnäytetyön kanssa olen saanut käyttää luovuutta ja verestää vanhoja taitoja sekä oppia uusia asioita. On ollut opettava kokemus kirjoittaa tätä opinnäytetyötä. Kuvasarjojen tekeminen on ollut mielenkiintoista ja lisännyt myös omaa innostusta kuvakommunikaation käytöstä.

LÄHTEET

AACi-kommunikointikansiot. Oppimis- ja ohjauskeskus Valteri. Saatavissa <http://www.ruskis.fi/oppilaalle/aaci-tuotteet/aaci-kansiot.html> [viitattu 22.2.2016]

Adenius-Jokivuori, M. 2004. Kielen ja kommunikaation kehityksen tukeminen. Teoksessa Erityiskasvatus varhaislapsuudessa. Toim. Pihlaja, P. & Viitala, R. Juva: WS Bookwell Oy. 193–213.

Ala-Kihniä, P.-M. Oikeus kommunikoida. Kommunikaation tukeminen–opas. Haastavan käyttäytymisen ennaltaehkäisy ja vähentäminen 2011–2014. Haaste-hanke julkaisu 2/2012.

Aro, T. & Siiskonen, T. 2014. Millaista on hyvä tuki? Teoksessa Joko se puhuu?, toim. Siiskonen, T., Aro T., Ahonen, T. & Ketonen, R. Juva: Bookwell oy. 188–200.

Hakamo, M-L. 2011. Puhekuplia – Lapsen puheen ja kielellisen tietoisuuden kehittäminen. Saarijärvi: Lasten keskus.

Hallintolaki 6.6.2003/434.

Heister Trygg, B. 2010. Graafinen kommunikaatio – Esineet, kuvat ja symbolit puhetta tukevassa ja korvaavassa kommunikaatiossa. Kouvola: Solver Palvelut.

Huuhtanen, K. 2014. Esineillä ja graafisilla merkeillä kommunikointi. Teoksessa Puhetta korvaavat kommunikointimenetelmät Suomessa, toim. Huuhtanen, K. Kouvola: PackageMedia Oy. 48–57.

Ikonen, O. & Suomi, A. 1998. Kasvatuksellinen kuntoutus ja opetus. Teoksessa Autismi – Teoriasta käytäntöön, toim. Ikonen, O. Juva: WSOY. 89–107, 154–205.

Kansioperehdytys. Oppimis- ja ohjauskeskus Valteri. Saatavissa <http://www.ruskis.fi/oppilaalle/aaci-tuotteet/kansioperehdytys.html> [viitattu 22.2.2016].

Kaure, M. & Rauhala-Vahervaara, S. Kielenkehityksen tukeminen varhaiskasvatuksessa – Teoriatietoja ja käytännön vinkkejä. Saatavissa <http://www.talentia.fi/files/3313/Kielenkehitys1.pdf> [viitattu 10.2.2016].

Kerola, K. 2009. Autistisesti käyttäytyvien lasten kuntoutus – strukturoitu opetus. Teoksessa Kommunikoinnin häiriöt – syitä, ilmenemismuotoja ja kuntoutuksen perusteita, toim. Launonen, K & Korpijaakko-Huuhka, A-M. Helsinki: Yliopistopaino. 167–190.

Kerola K., 2001. Struktuuria opetukseen – Selkeys ja rakenteet oppimisen edistäjänä. Porvoo: WS Bookwell Oy.

Kerola, K. & Kujanpää, S. 2000 Autismikuntoutus – Miksi, mitä ja miten voidaan tehdä? Teoksessa Autismikuntoutus. Kerola, K., Kujanpää S. & Timonen, T. Juva: WS Bookwell Oy. 23–49.

Kerola, K., Kujanpää, S. & Timonen T. 2009. Autismin kirjo ja kuntoutus. Juva: WS Bookwell.

Kielelliset vaikeudet. Valteri Onerva. Saatavissa <http://www.onerva.fi/tukipalvelut/kielelliset-vaikeudet/> [viitattu 14.2.2016].

Koivunen, P.-L. Hyvä päivähoito – Työkaluja sujuvaan arkeen. 2009. Juva: WS Bookwell Oy.

Korpiniemi, E. 2002. Monta eri tapaa, joku oppii salaa. Saatavissa <https://jyx.jyu.fi/dspace/bitstream/handle/123456789/7825/elikorpi.pdf?sequence=1> [viitattu 3.4.2016].

Kujanpää, S. & Kerola, K. 1998. Perhetyö ja kotikuntoutus. Teoksessa Autismi – Teoriasta käytäntöön, toim. Ikonen, O. Juva: WSOY. 241–248.

Kuvasanastoa maahanmuuttajille. Päivitetty 30.9.2015. Saatavissa <http://papunet.net/materiaalia/kuvasanasto-maahanmuuttajille> [viitattu 20.3.2016].

Laine, K. 2009 Kuvitetusta päiväjärjestyksestä kuvalliseen ilmaisuun. Papunet. Julkaistu 18.2.2009. Saatavissa [http://papunet.net/tikoteekki/julkaisut/tikonentiedote/arkisto.html?tx_mininews_pi1\[showUid\]=49&cHash=3d9064d97e](http://papunet.net/tikoteekki/julkaisut/tikonentiedote/arkisto.html?tx_mininews_pi1[showUid]=49&cHash=3d9064d97e) [viitattu 11.2.2016].

Laki kehitysvammaisten erityishuollosta (Kehitysvammalaki) 23.6.1977/519.

Laki kuntoutuksen ja apuvälinepalveluiden järjestämisestä.

Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista 22.9.2000/812.

Laki vammaisten henkilöiden tulkkauspalvelusta 19.2.2010/133.

Laki vammaisuuden perusteella järjestettävistä palveluista ja tukitoimista 3.4.1987/380.

Laki vammaisten henkilöiden tulkkauspalvelusta 19.2.2010/133.

Lauluja. Avainsäätiö. Saatavissa <http://www.avainsaatio.fi/tuotteet/laulut/> [viitattu 10.2.2016].

Launonen, K. Vuorovaikutus –kehitys, riskit ja tukeminen kuntoutuksen keinoin. Jyväskylä: Gummerus kirjapaino Oy.

Launonen, K. Varhainen vuorovaikutus. Saatavissa: http://papunet.net/fileadmin/muut/vuorovaikutus/varhainen_vuorovaikutus.pdf [viitattu 16.12.2015].

Lyytinen, P. & Lautamo, T. 2014. Leikki. Teoksessa Joko se puhuu? –Kielenkehityksen vaikeudet varhaislapsuudessa, toim. Siiskonen, T., Aro T., Ahonen, T. & Ketonen, R. Juva: Bookwell Oy. 226–246.

Mannerheimin lastensuojeluliitto. Vanhempainnetti. Lapsen ja vanhemman varhainen vuorovaikutus. Saatavissa: http://www.mll.fi/vanhempainnetti/tietokulma/vanhemmuus_ja_kasvatus/lapsen_ja_vanhemman_varhainen_vu/ [viitattu 16.12.2015].

Martikainen, K. 2007. Vuorotellen. Kirjapaino Keili oy. Saatavissa: http://www.jyvaskyla.fi/instancedata/prime_product_julkaisu/jyvaskyla/embeds/jyvaskylawwwstructure/62777_Vuorotellen.pdf [viitattu 16.12.2015].

Materiaalia kuvakommunikointiin. Papunet. Saatavissa <http://papunet.net/materiaalia/materiaalia-kuvakommunikointiin> [viitattu 13.2.2016].

Mitä on PRT-kuntoutus? PRT-kuntoutus. Saatavissa: <http://www.prtkuntoutus.fi/> [viitattu 7.2.2016].

Nivarpää-Hukki, E., Tanskanen, H. & Tarpila, S. 2014. Kommunikoinnin strategioita: esimerkki 1. PECS-kuvanvaihtokommunikointi. Teoksessa Puhetta tukevat ja korvaavat kommunikointimenetelmät Suomessa, toim. Huuhtanen, K. Kouvola: PackageMedia Oy. 64–68.

Nivarpää-Hukki, E., Tanskanen, H & Tarpila, S. PECS-menetelmä tukee kommunikaation oppimista kuvilla. Päivitetty 2.2.2015. Saatavissa: <http://papunet.net/tietoa/pecs-menetelma-tukee-kommunikaation-oppimista-kuvilla> [viitattu 10.1.2016].

Papunet kuvatyökalu. Saatavissa <http://papunet.net/kuvatyokalu/fi>.

Pohjola, P. & Koivisto, J. 2013. Innokylän systeeminen innovaatiomalli. Saatavissa <https://www.innokyla.fi/documents/422402/86b61e13-5f6e-42b9-b55c-2d91f81b6949> [viitattu 19.3.2016].

Silvén, M. 2010. Varhainen vuorovaikutus, kognitio ja kielen kehitys: hermostoa kaikki tyynni. Teoksessa Varhaiset ihmissuhteet – Polku lapsen suotuisaan kehitykseen, toim. Silvén, M. Saarijärvi: Minerva Kustannus Oy. 45–64.

Suomen perustuslaki 11.6.1999/731.

Tolvanen, L. 2009. CP-vamman vaikutus puheeseen, kieleen ja kommunikaatioon. Teoksessa Kommunikoinnin häiriöt – syitä, ilmenemismuotoja ja kuntoutuksen perusteita, toim. Launonen, K & Korpijaakko-Huuhka, A-M. Helsinki: Yliopistopaino.

Tukiviittomat kommunikoinnissa. Papunet. Saatavissa <http://papunet.net/tietoa/tukiviittomat-kommunikoinnissa> [viitattu 10.2.2016].

Vilka, H. & Airaksinen, T. 2003. Toiminnallinen opinnäytetyö. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.

Ylätupa, M., Huuhtanen, K., Ohtonen, M. & Roisko, E. 2014 Kommunikoinnin tekniset apuvälineet. Teoksessa Puhetta tukevat ja korvaavat kommunikointimenetelmät Suomessa, toim. Huuhtanen, K. Kouvola: PackageMedia Oy. 84–91.

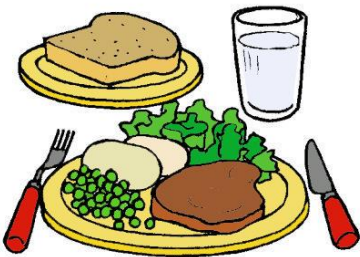
aamupala

leikkiä

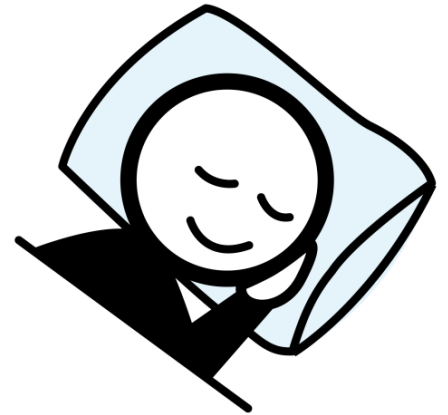
ulos

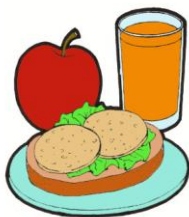
lounas

wc

päivälepo

välipala

wc

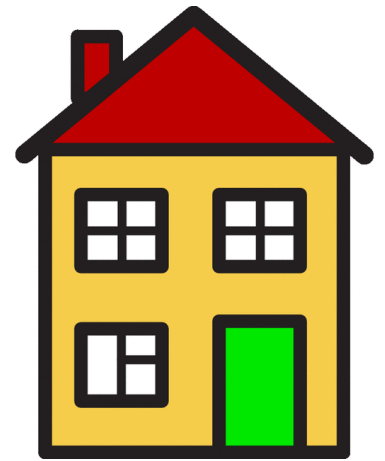
leikkiä

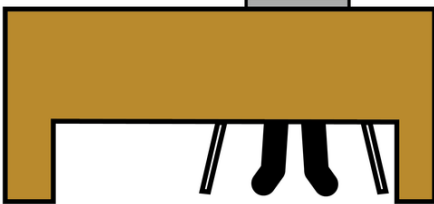
ulos

hei hei

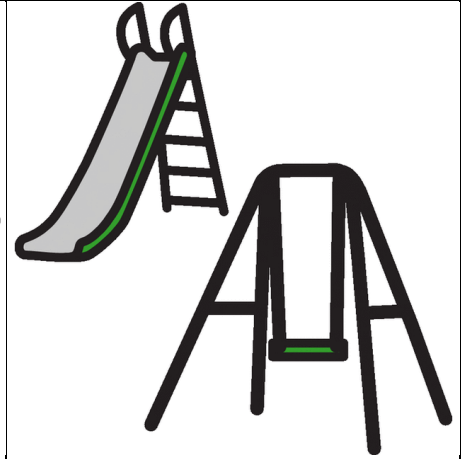
kotiin

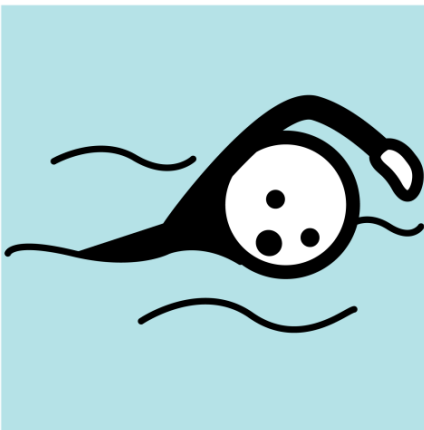
kirjasto

liikuntasali

leikkikenttä

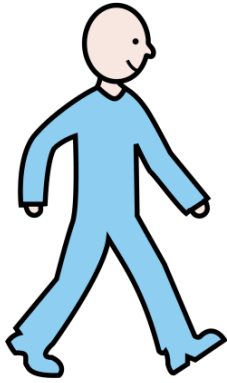
uimahalli

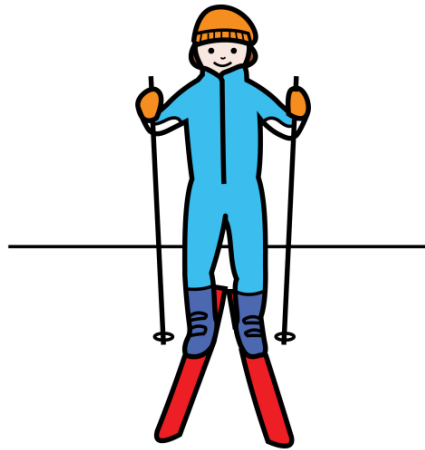
metsäretki

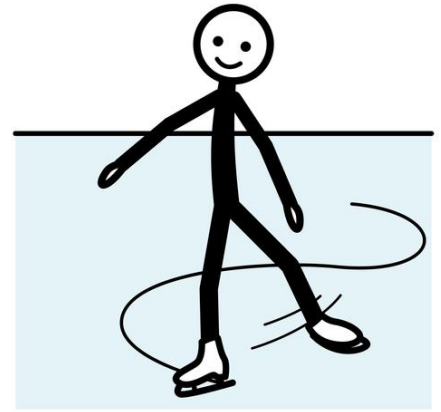
kauppa

kävely

hiihtää

luistelu

pulkkamäki

nuotio

linja-auto

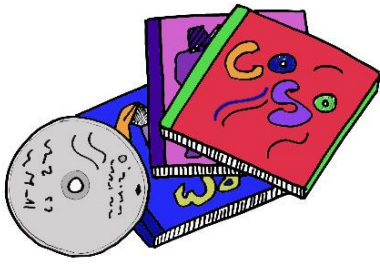
kahvila

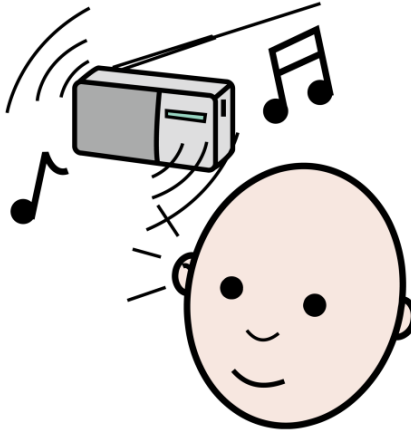
dvd

disko

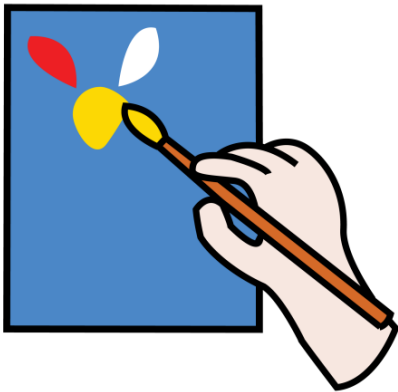
levyraati

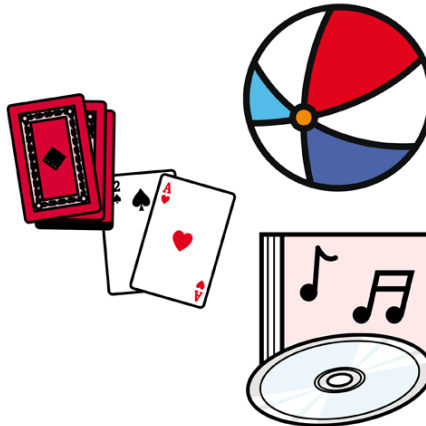
kuunnella musiikkia

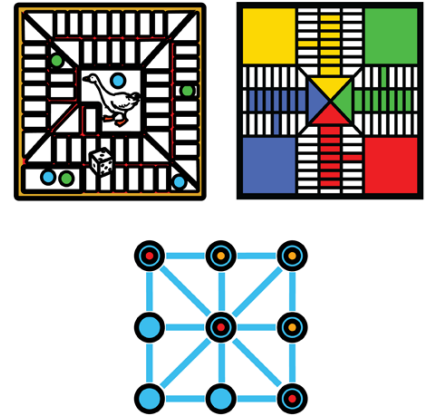
piirtää

maalata

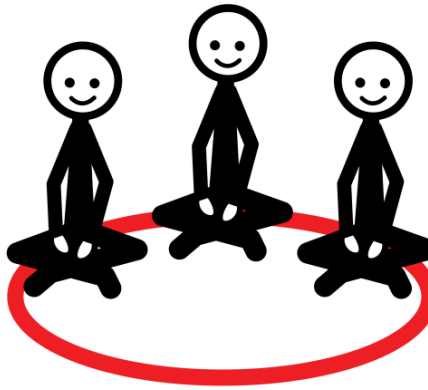
vapaa-aika

pelata

Mitä haluat tehdä?

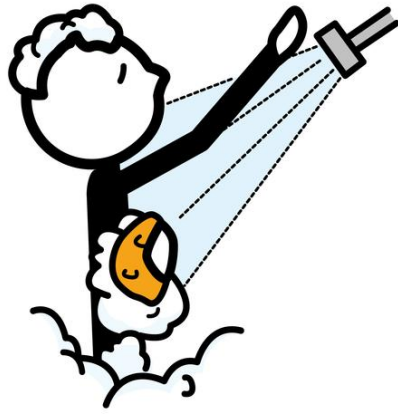
aamupiiri

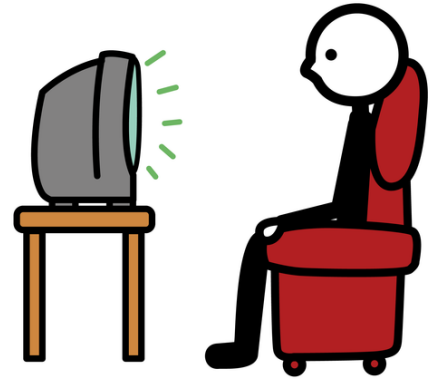
pöytätehtävät

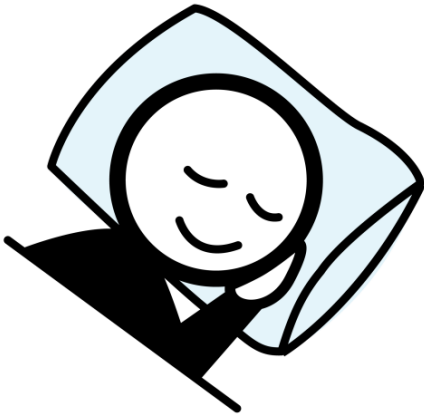
sauna

peseytyä

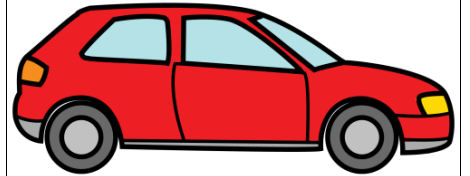
katsoa tv:tä

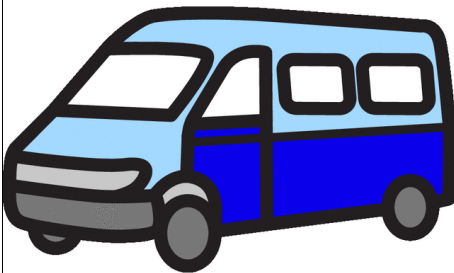
päivälepo

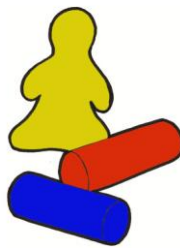
lukea

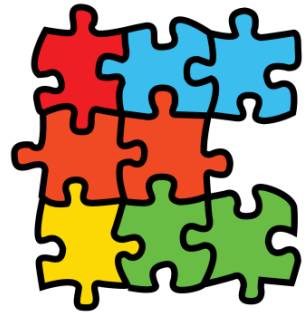
auto

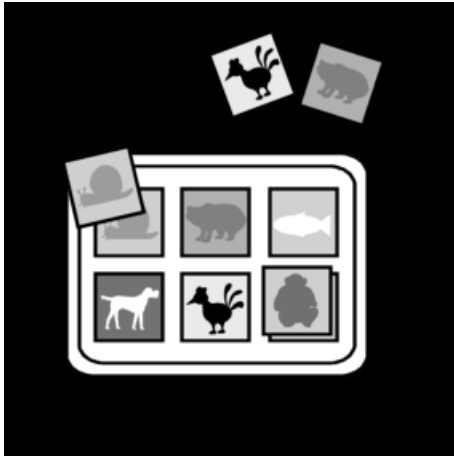
pakettiauto

muovailuvaha

palapeli

muistipeli

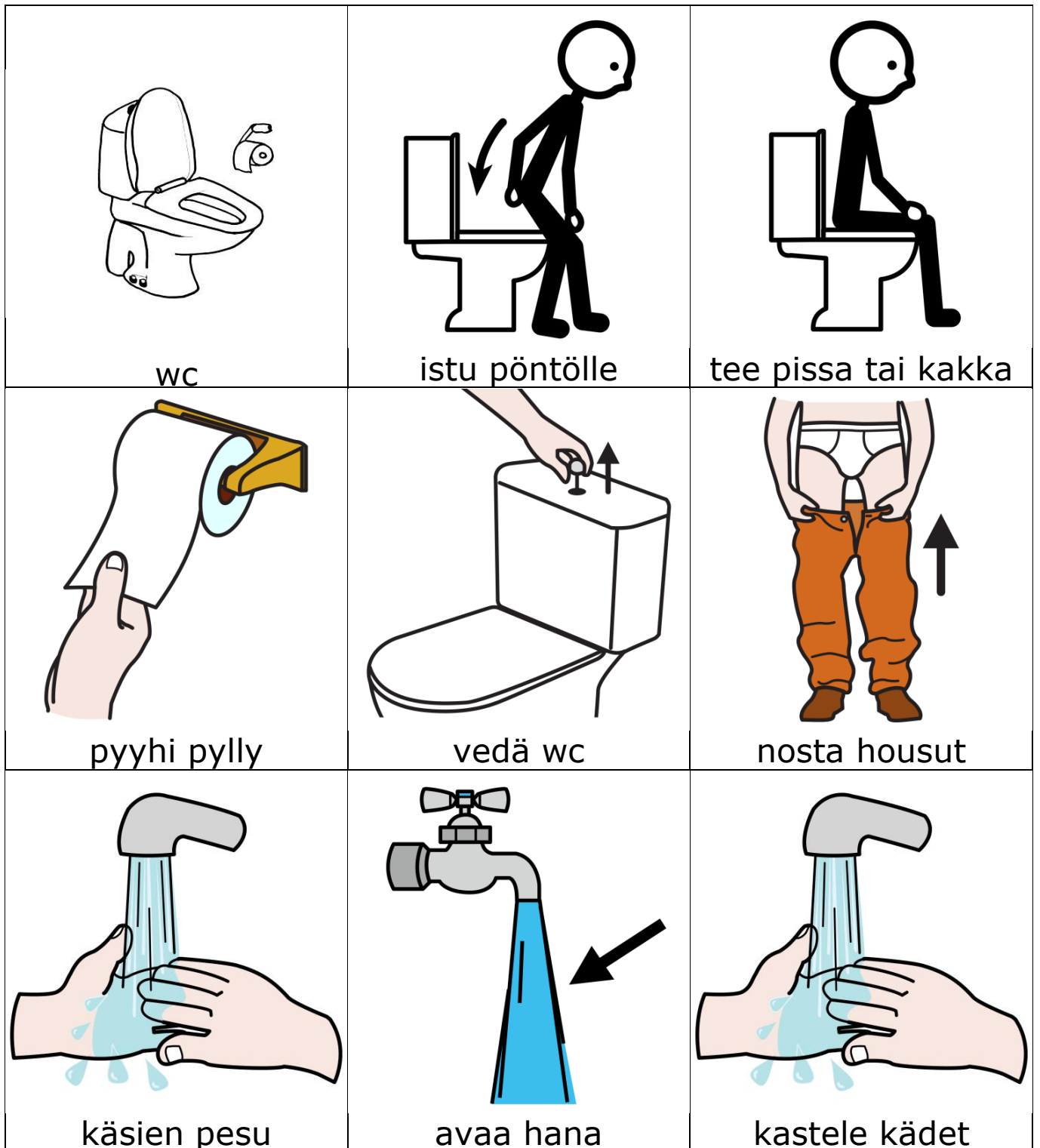
laulaa

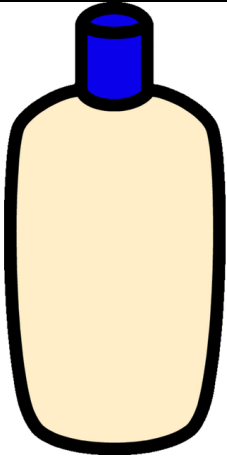

juhlat

Liite 1 Päiväohjelmakuvat (Papunet kuvatyökalu)

			
jono	aamupiiri	aamupala	käsien pesi
			
ulos	pukea päälle	riisua vaatteet	lounas
			
päivälepo	välipala	kotiin	leikkiä
			
seis	odota	ei saa juosta	ei saa lyödä
			
wc	kävely	hyvä	HUONO

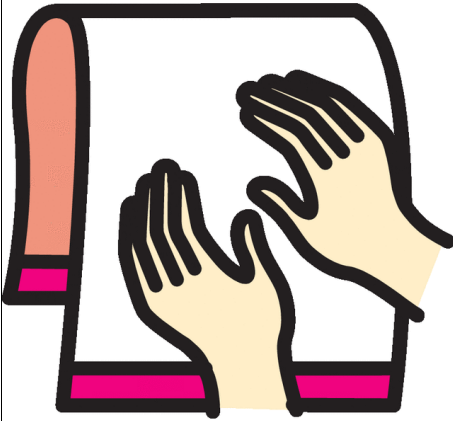
ota saippuaa

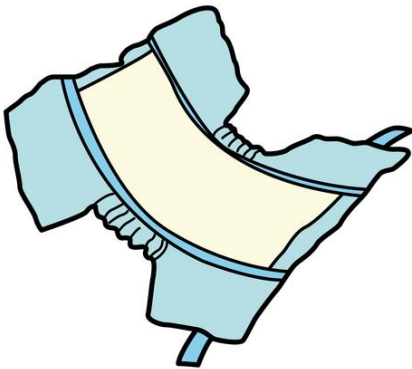
hankaa käsiä yhteen

huuhtelee vedellä

kuivaa kädet

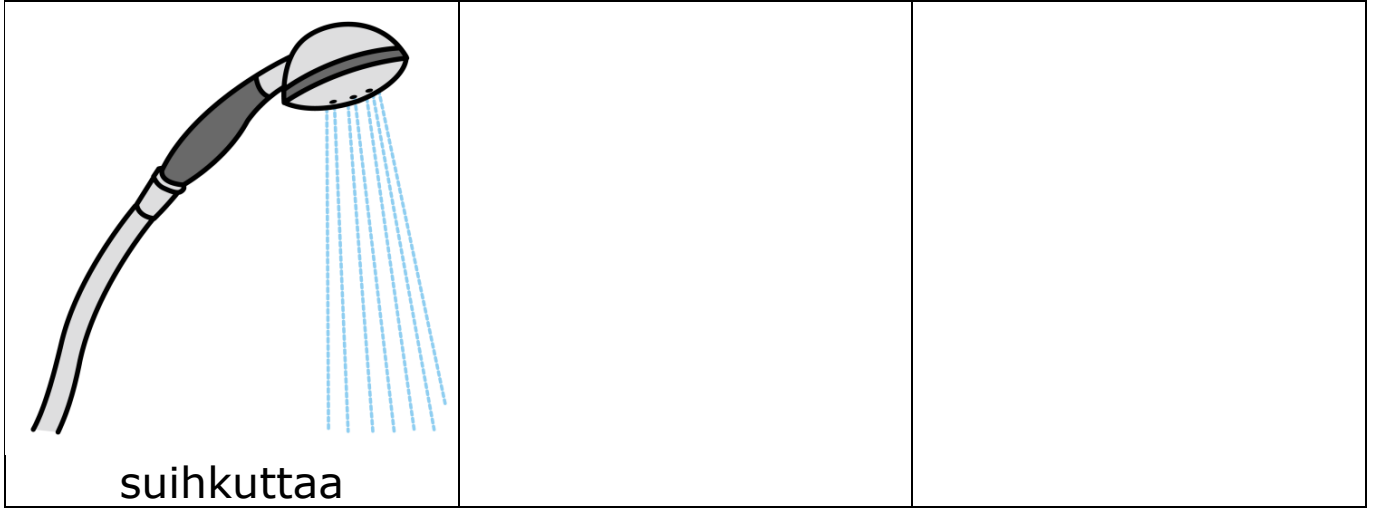
vaipan vaihto

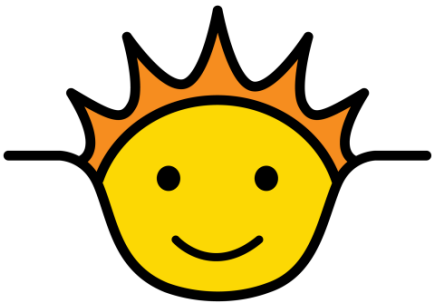
rasvata

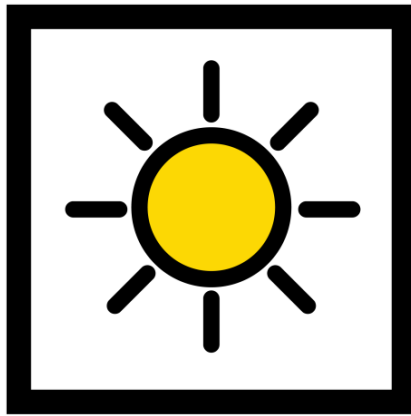
pestä pylly

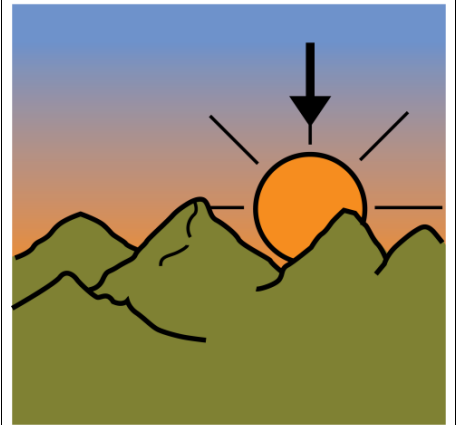
Liite 3 Wc- ja käsiopesuohjeistus (Papunet Kuvatyökalu)

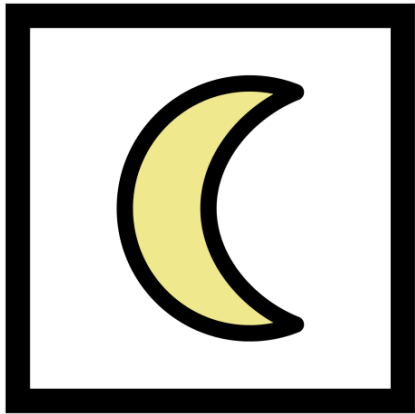
aamu

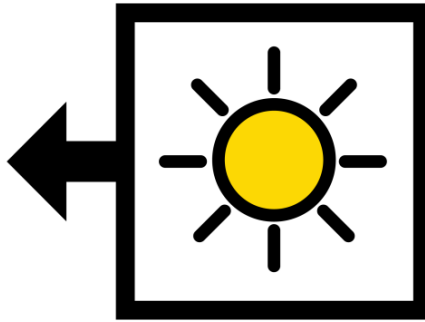
päivä

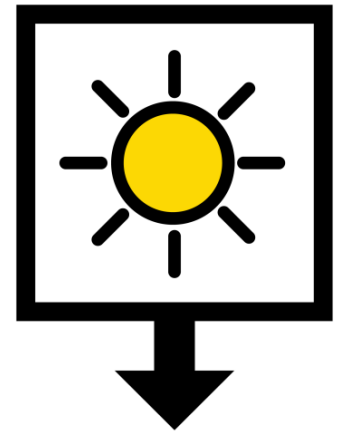
ilta

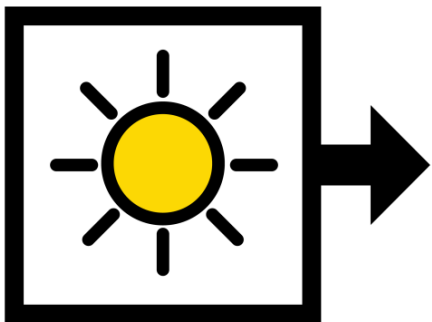
yö

eilen

tänään

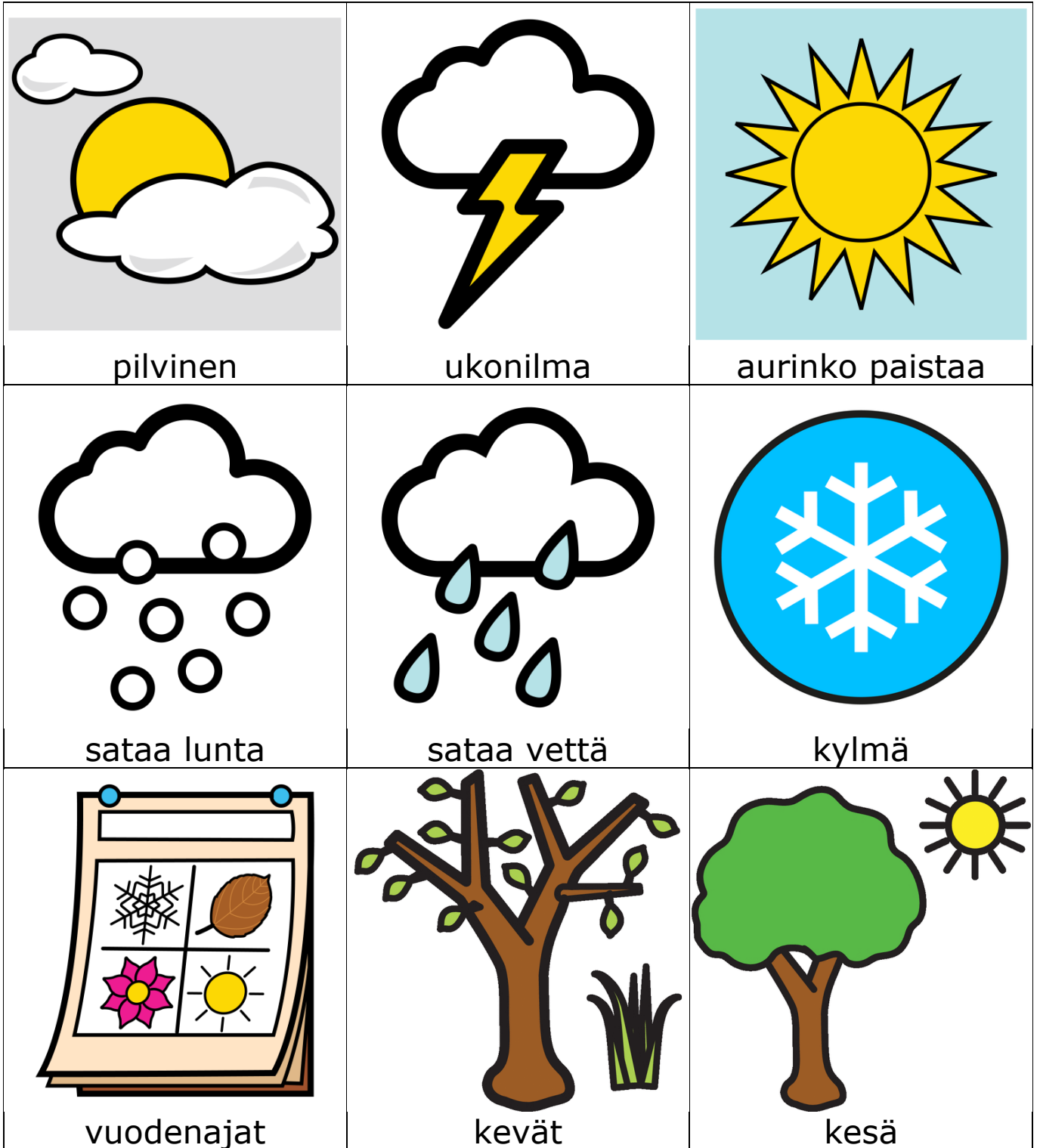
huomenna

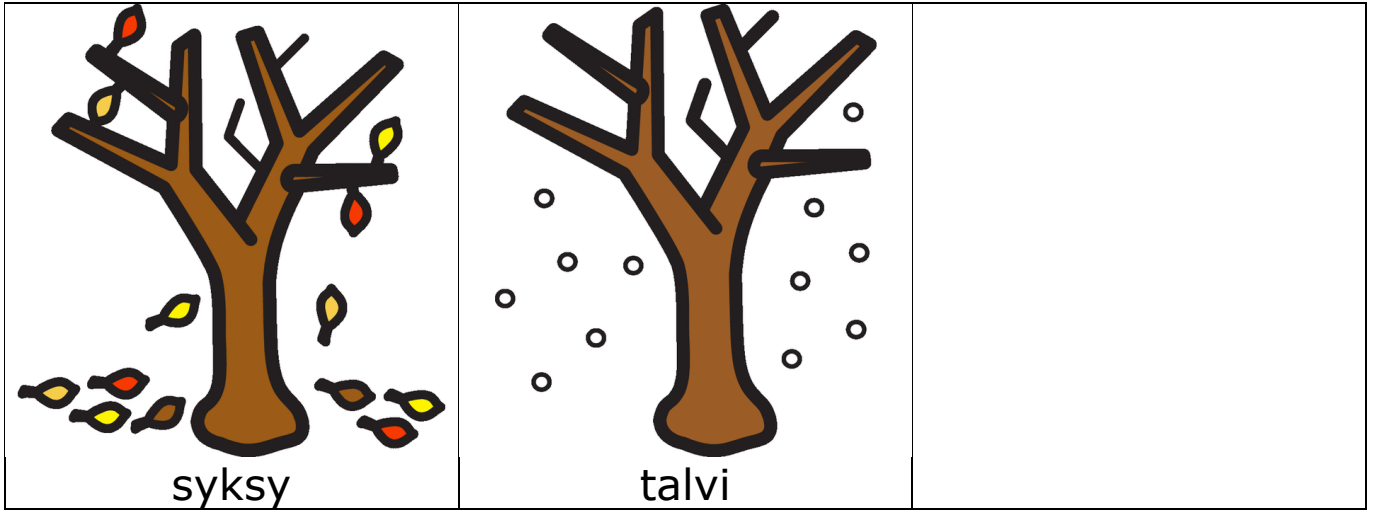

sää on

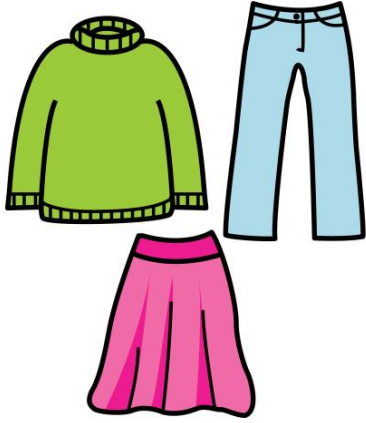

tuulinen

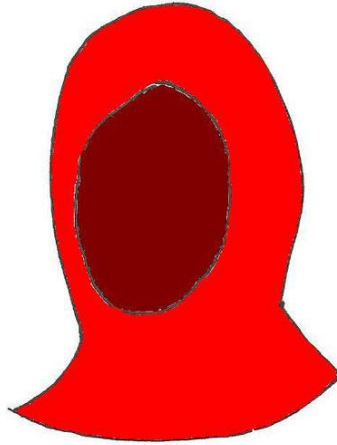

Liite 4 Kalenterikuvat (Papunet kuvatyökalu)

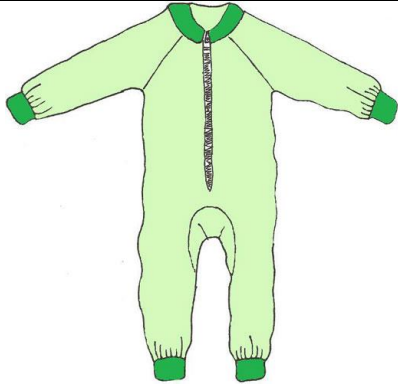
pukeutua

kypärämyssy

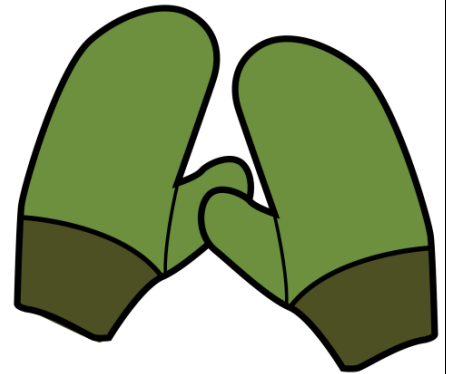
pipo

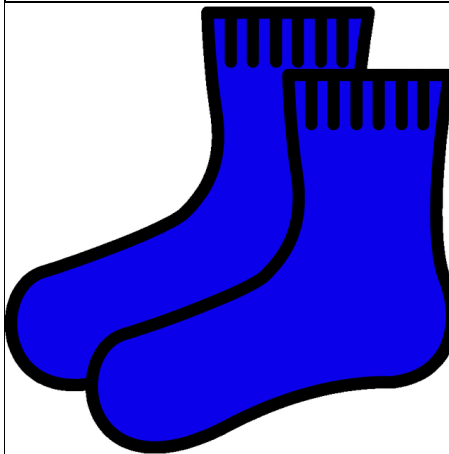
välipuku

lapaset

rukkaset

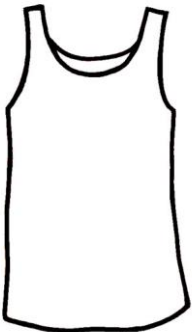
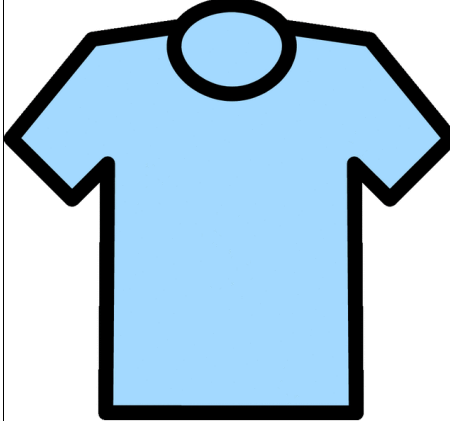
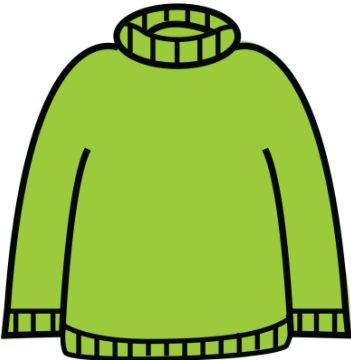
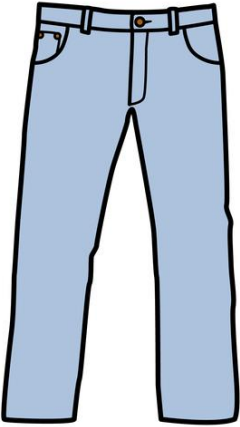

villasukat

ulkohaalari

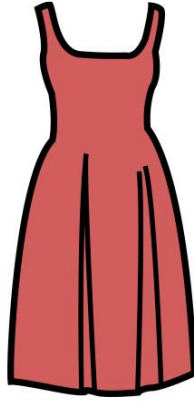

kumisaappaat

		sadetakki
kengät	kurahousut	
		
alushousut	aluspaita	t-paita
		
paita	housut	sukat

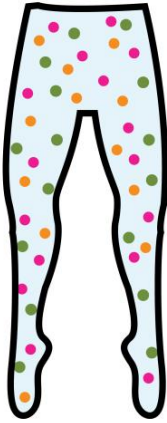
shortsit

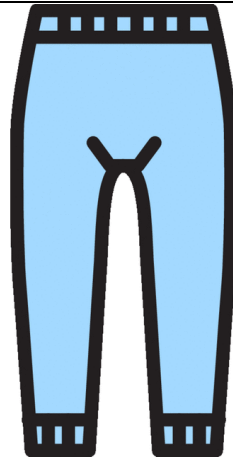
mekko

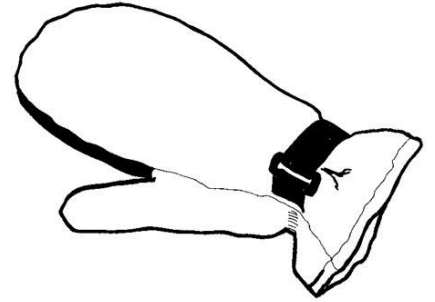
hame

sukkahousut

pitkät kalsarit

kurarukkaset

3

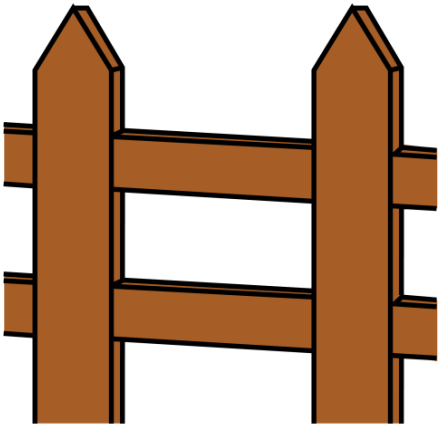
Kolme

varista

istui

aidalla

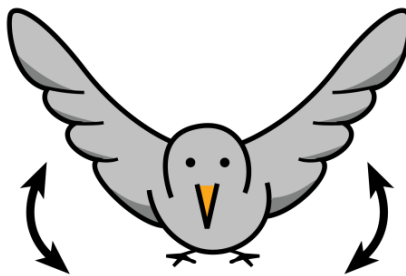
silivati seilaa

silivati seilaa

1

yksi

lensi

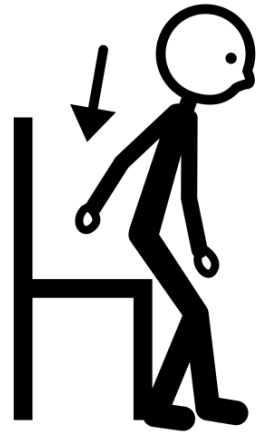
pois

2

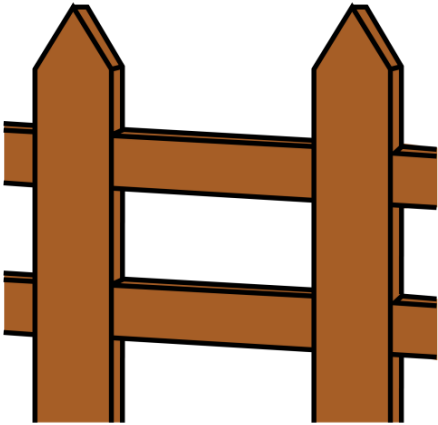
Kaksi

varista

istui

aidalla

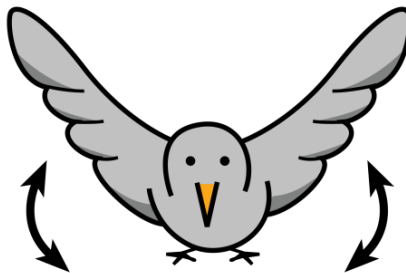
silivati seilaa

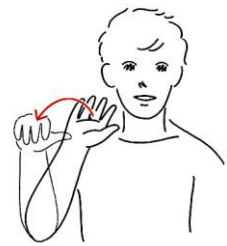
silivati seilaa

1

yksi

lensi

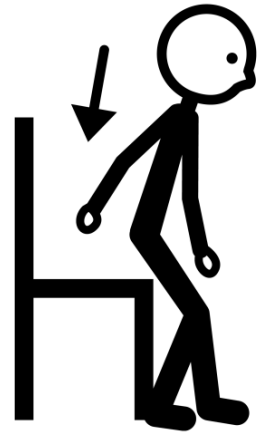
pois

1

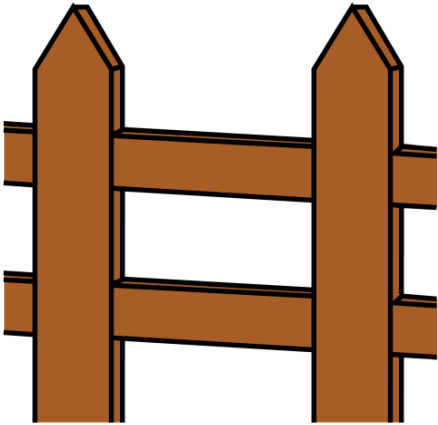
Yksi

varis vaan

istui

aidallaan

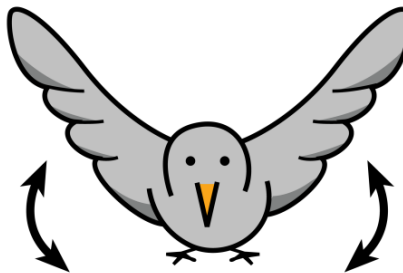
silivati seilaa

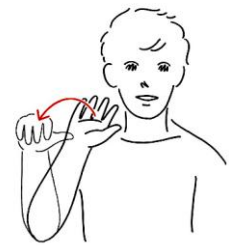
silivati seilaa

sekin

lensi

pois

3

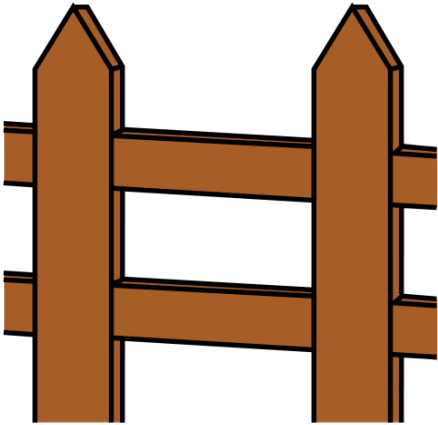
Kolme

varista

istui

aidalla

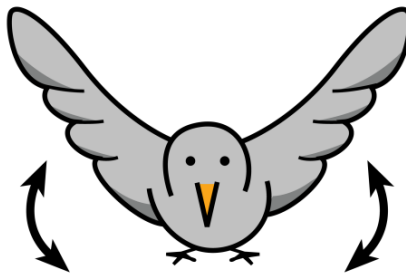
silivati seilaa

silivati seilaa

kaikki

lensi

pois

Kapteeni käskee

hyppiä

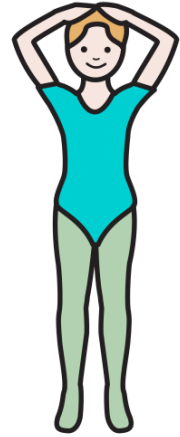
istu lattialle

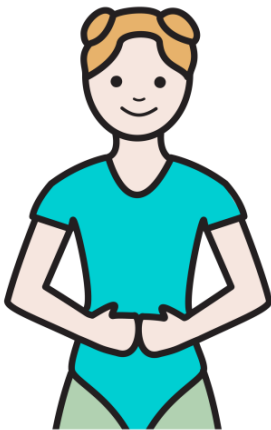
karjua

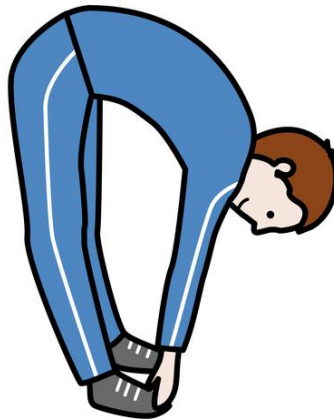
kätellä

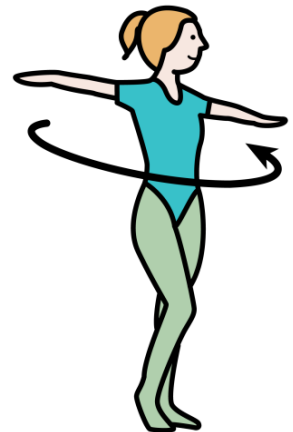
kädet pään päälle

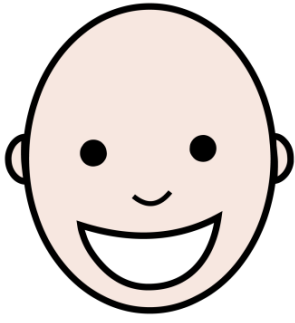
taputa vatsaa

kädet varpasiin

pyöri ympäri

naura

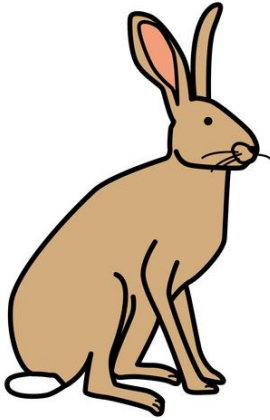

taputa

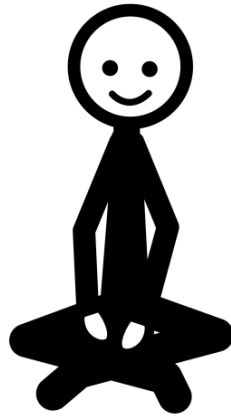

kinkata

Liite 7 Kapteeni käskee (Papunetin kuvatyökalu)

Jänis

istui maassa

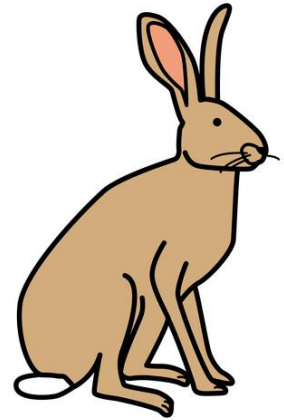
torkkuen,

torkkuen.

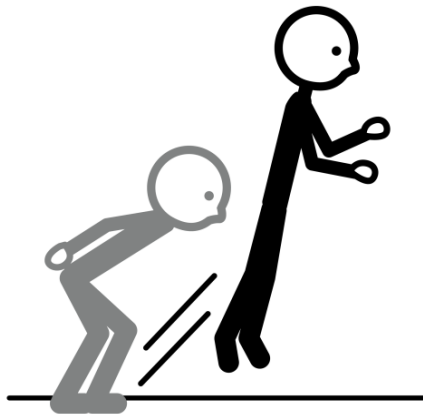
Mikä sul on

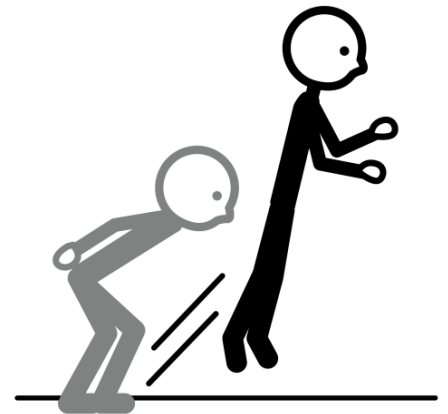
jänönen,

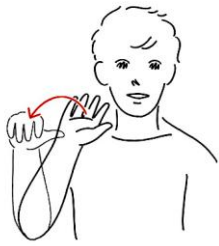
kun et enää

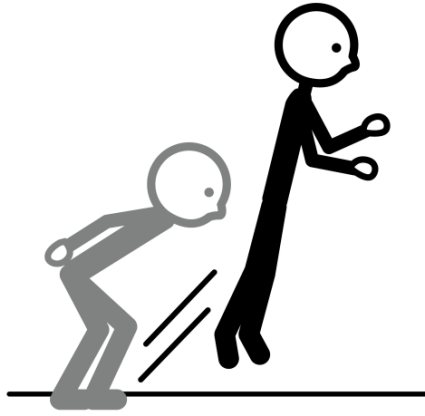
hyppele?

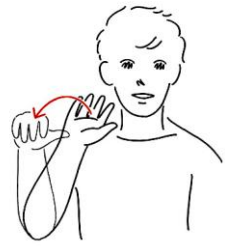
Hyppää

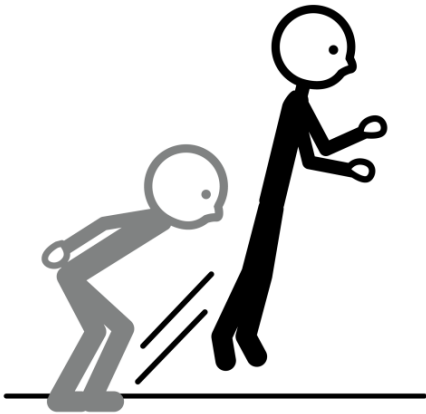
pois,

hyppää

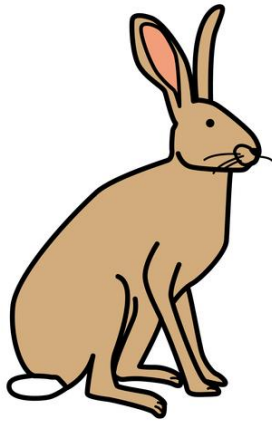
pois,

hyppää

pois.

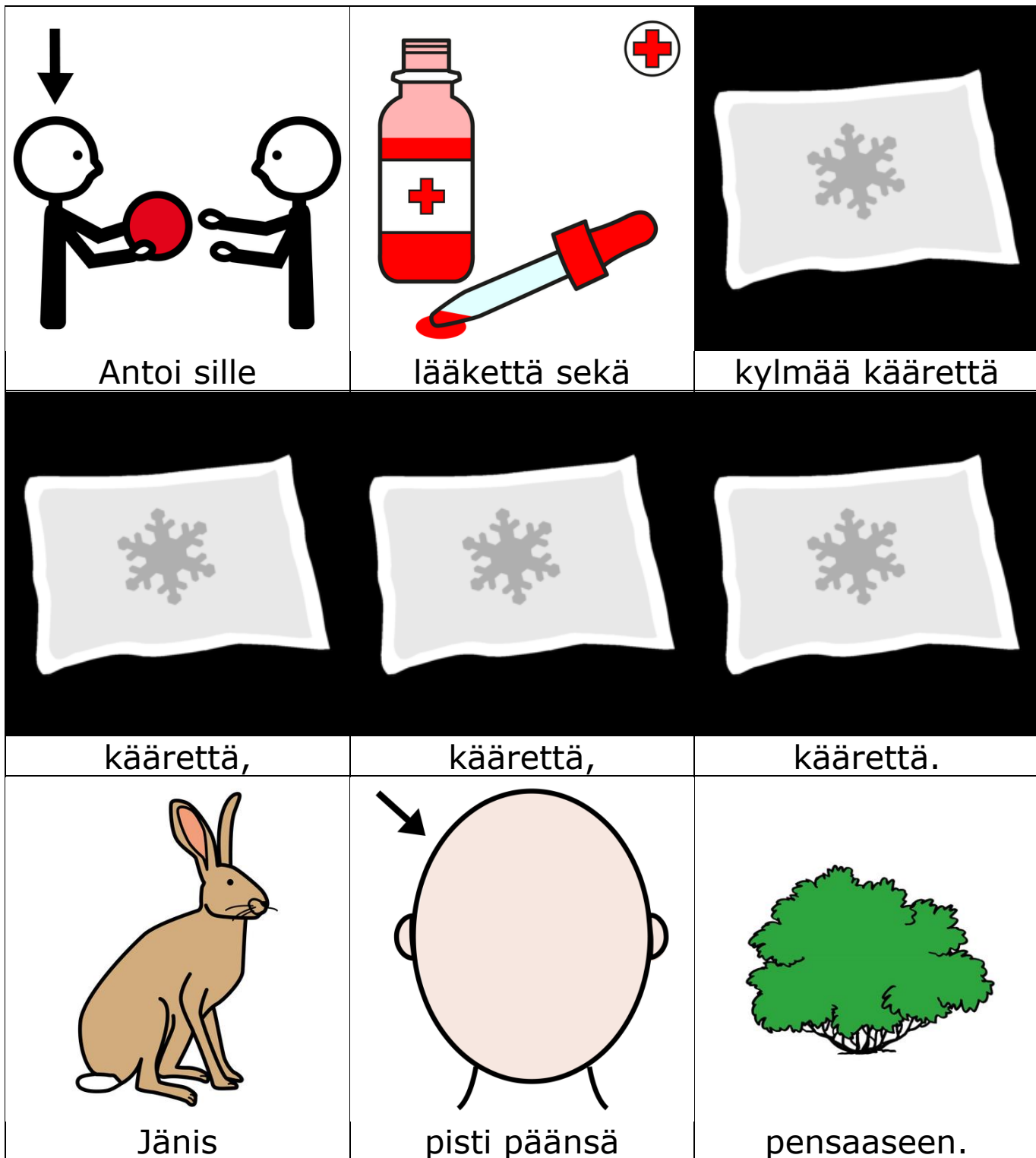
Jänikselle tuli

tohtori,

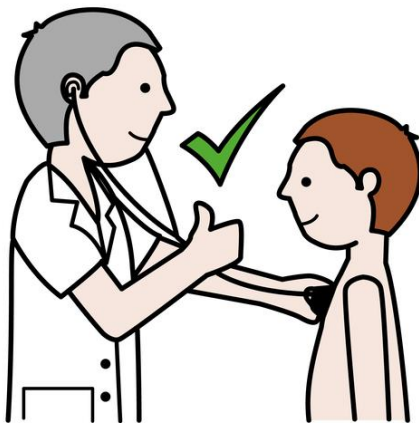

tohtori.

Jokos olet

terve nyt?

Lääkkeihisi

kyllästy,

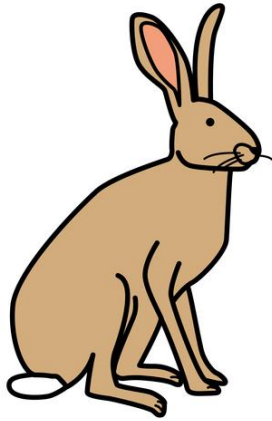
kyllästy,

kyllästy,

kyllästy.

Jänis pieni

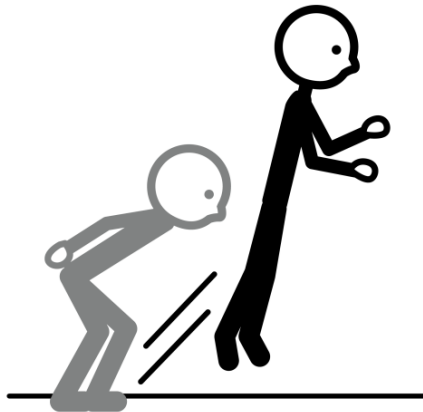
puikki pakohon.

Käpälät sen

oivat on,

hyppy aivan

verraton,

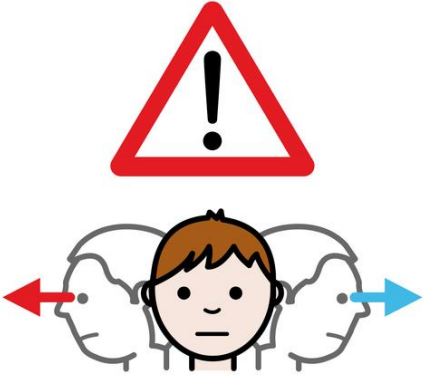
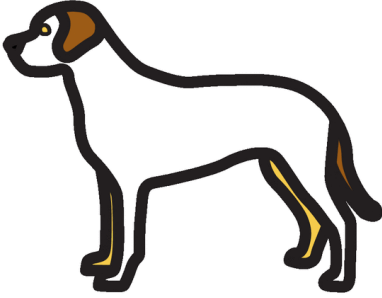
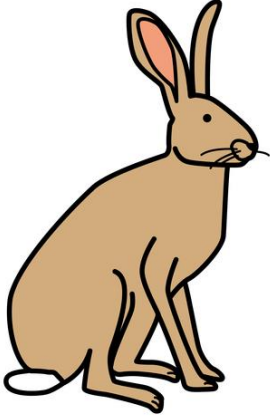
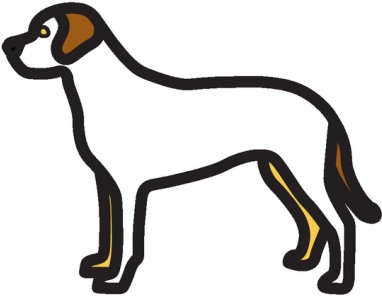
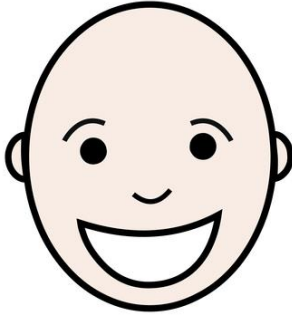

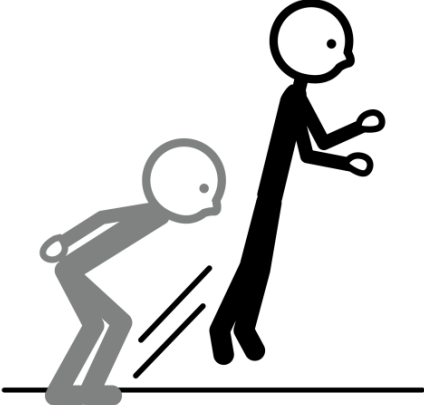
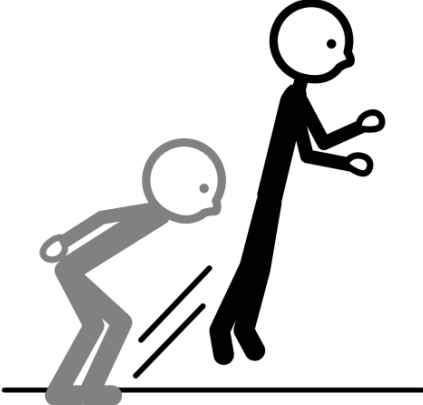

verraton,

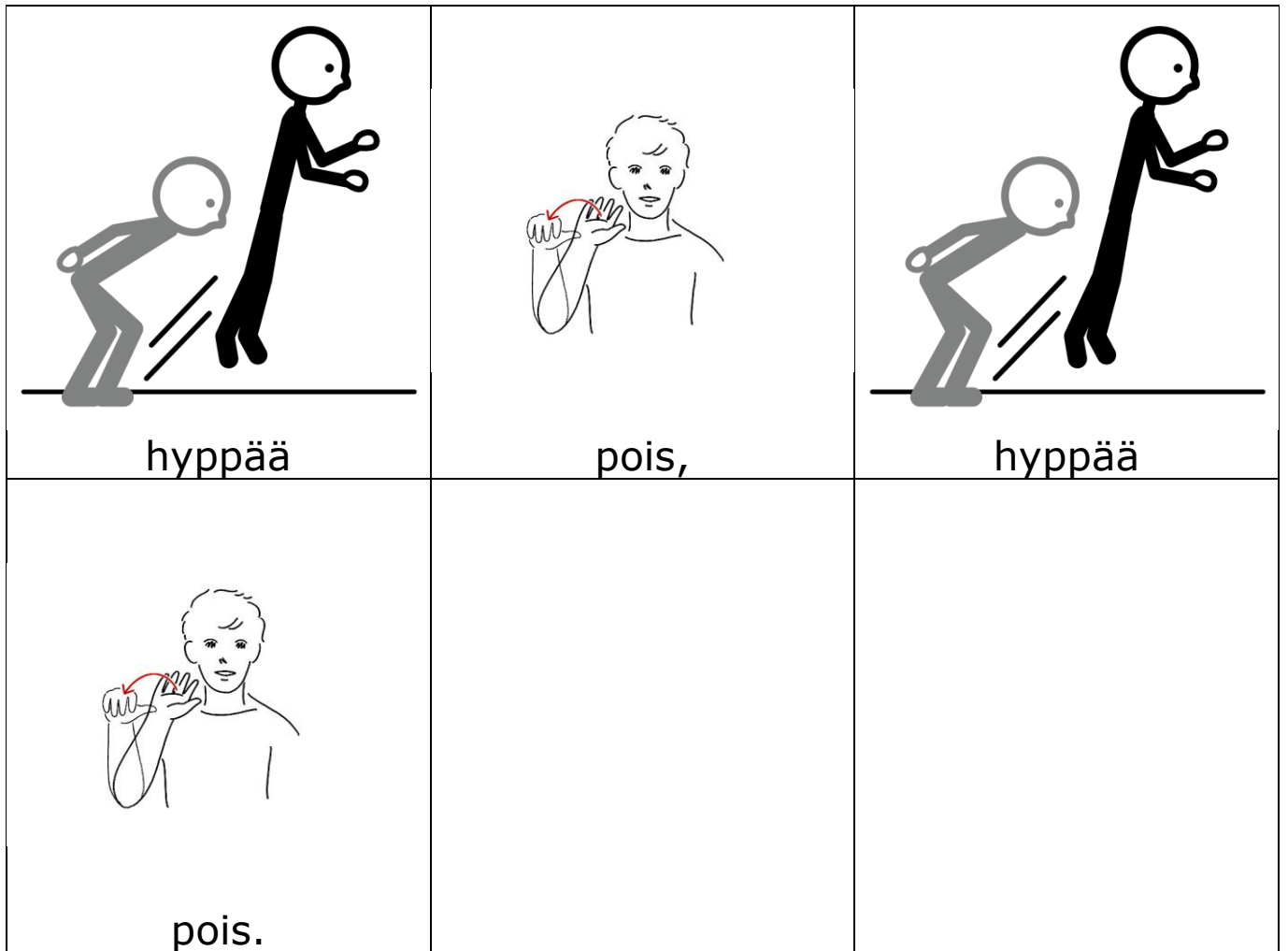

verraton,

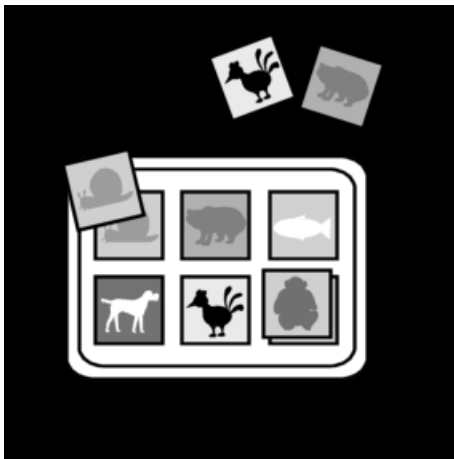

verraton.

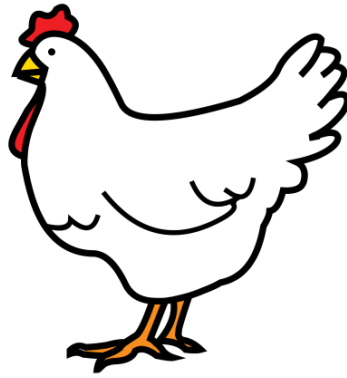
 <p>Varo</p>	 <p>metsäkoiraa</p>	 <p>jänönen,</p>
 <p>koira siit</p>	 <p>on iloinen,</p>	 <p>kun et enää</p>
 <p>hyppele.</p>	 <p>Hyppää</p>	 <p>pois,</p>

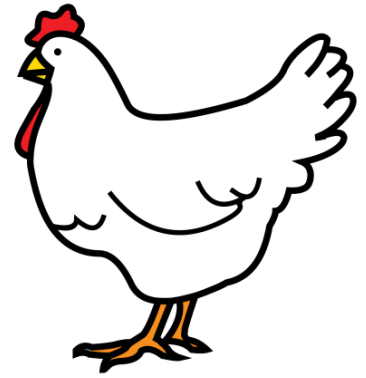
Liite 8 Jänis istui maassa (Papunetin kuvatyökalu)

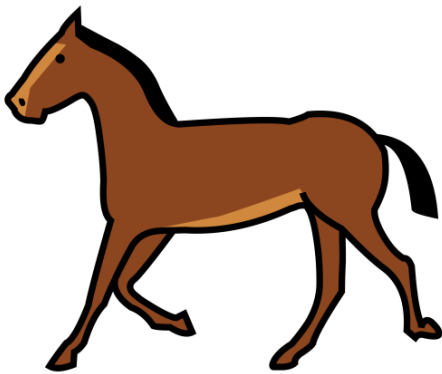
Muistipeli

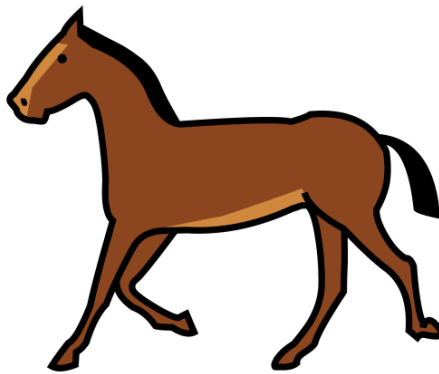
kana kot kot

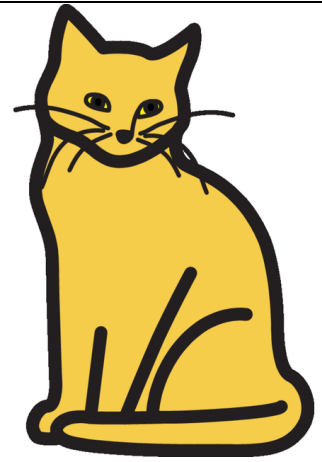
kana kot kot

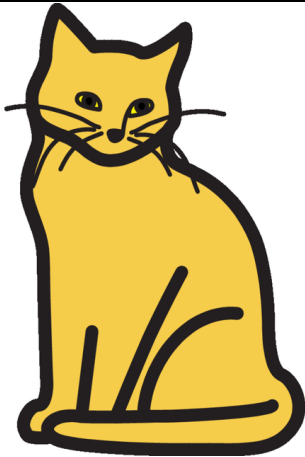
hevonen ihahhaa

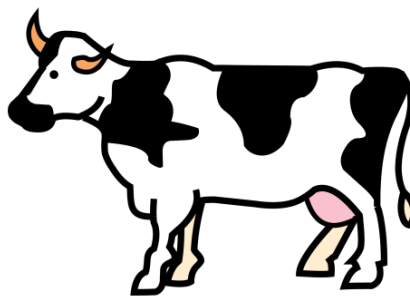
hevonen ihahhaa

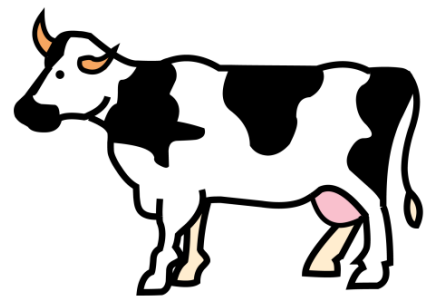
kissa miau

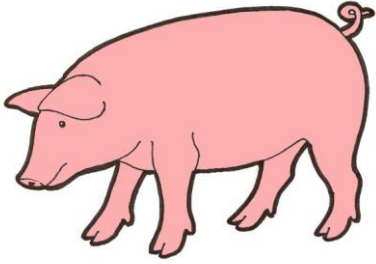
kissa miau

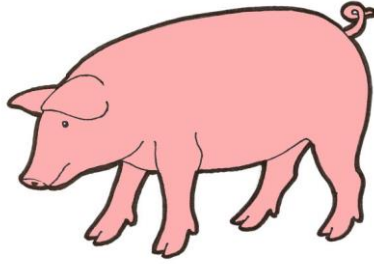
lehmä ammuu

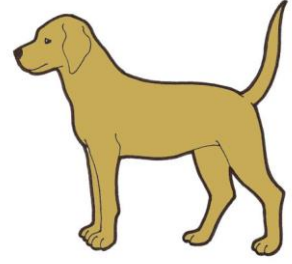
lehmä ammuu

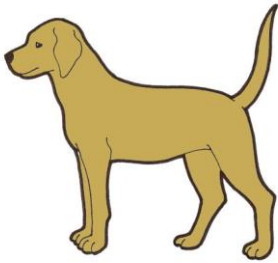
porsas röh röh

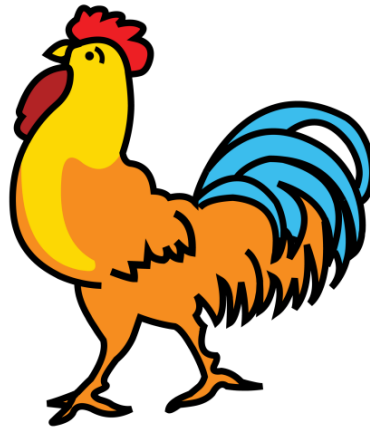
porsas röh röh

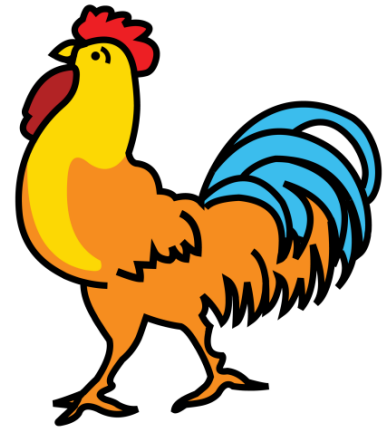
koira hau

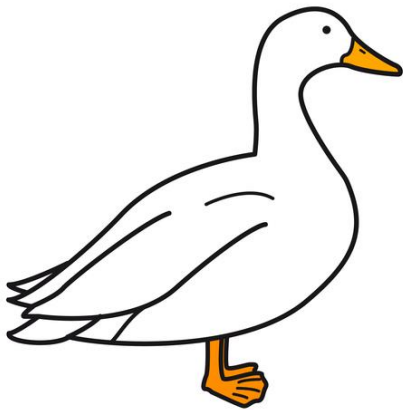
koira hau

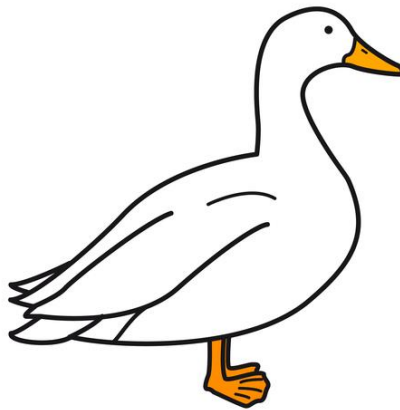
kukko kiekuu

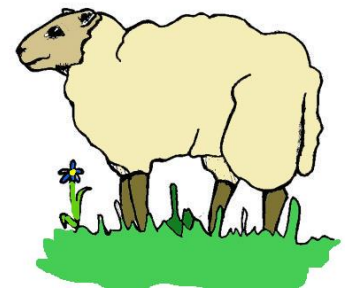
kukko kiekuu

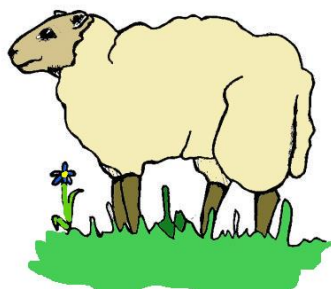
ankka kvaak

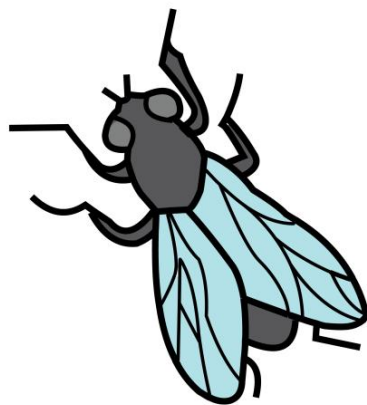
ankka kvaak

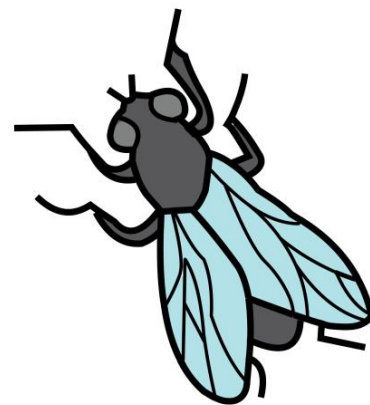
lammas bää bää

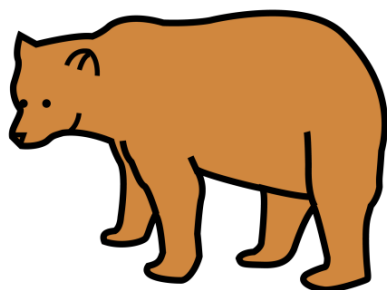
lammas bää bää

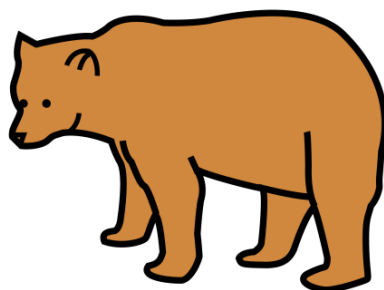
kärpänen sur sur

kärpänen sur sur

karhu mur mur

karhu mur mur